

Nyutgivelse 2021

LOKALHISTORIE BIRKENES

Heftet var opprinnelig utgitt som et undervisningshefte
for skolene i Birkenes kommune. Det er skrevet
på nytt og bildene er skannet på nytt.
Red. Per Gunnar Knutson

Grunnskolen i Birkenes i 250 år 1739-1989

Jamsland skole

Tekst:
Åsmund Knutson
Paul Setane

Grunnskolen i Birkenes 250 år

Innledning

Denne utgaven er nesten lik originalutgaven, bare med noen få, små, språklige endringer. Noen opplysninger er oppdatert.

250-årsjubileet var i 1989. Nå er vi i 2021, altså var dette for 32 år siden. Mye er skjedd på skolefronten siden da... Grunnskolen er blitt 282 år, og det er 18 år til 300-års jubileet.

Bildene og illustrasjonene er skannet på nytt. Men der det var umulig å finne originalene til bildene, er bildene fra det gamle heftet brukt, med den reduserte kvaliteten det medfører. På slutten av heftet er det satt inn bilder av skolene i gamle Birkenes kommune før sentraliseringa. Disse bildene tilhører Birkenes Bygdemuseum og er tatt av Arnfinn Flaa i 1953. Det er også tatt med bilder av de nåværende fire skoler i kommunen.

Takk til Svenn Hansen for den flotte framsida!

Birkeland 27.10.2021

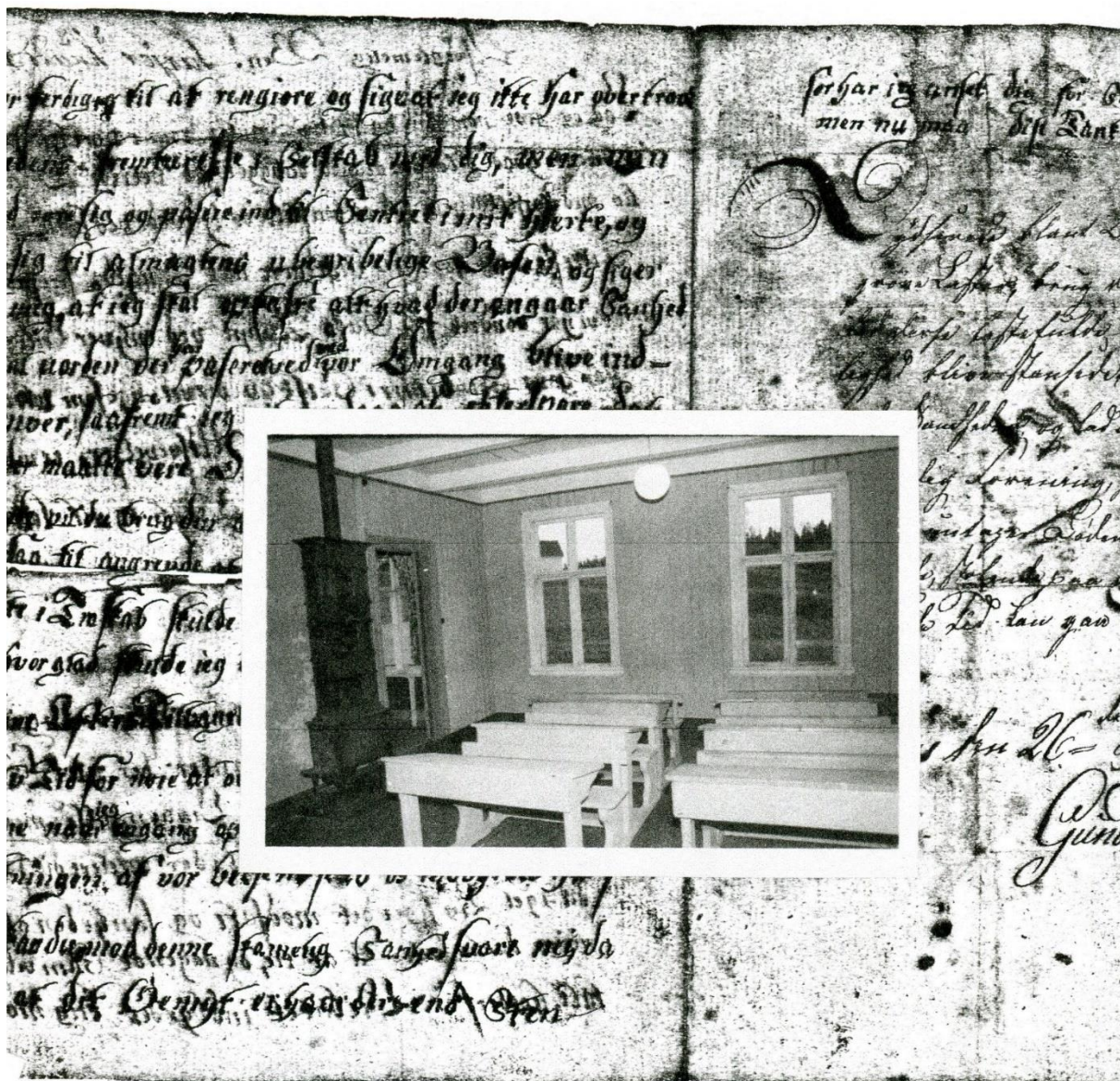
Per Gunnar Knutson

Innhold

Side	5	Opprinnelig forside
Side	6	Forord til heftet
Side	7	Grunnskolen i Birkenes 250 år En kort oppsummering av skolelovene Skoleforordning i 1739 Placat i 1741
Side	8	Omgangsskolen Måleenheter for gårds- og pengeverdier Allmueskolelov i 1827
Side	9	Skolestrid Almueskolelov i 1860

Side	10	Folkeskolelov i 1889
Side	11	Den parlamentariske skolekommisjonen 1922-27 Folkeskolelov i 1936
Side	12	Forsøkslov i 1954 Folkeskolelov i 1959
Side	13	Grunnskolelov i 1969 Videregående skoler i Birkenes Sluttord
Side	14	Skolen i gamle Birkenes 1739-1827 Skoleholdere
Side	15	Interessen for bokkunnskap våkner Lærerlønninger 1827-1860
Side	16	Ny skoleordning
Side	18	Kart Omgangsskolen 1827
Side	19	Skolekommisjon Overhøring og kontroll av skoleskrinet Innholdet i lærerens skoleskrin
Side	20	Faste skoler 1860-1889
Side	21	1889-1936
Side	22	Kroppslig straff Forskjellige saker
Side	23	Mellomkrigsåra Skoleidrett 1936-1959 Sentralisering Videregående skoler
Side	24	1959-1969 Ni-årig grunnskole for alle
Side	26	Bilde av det første skolebygg i Birkenes, Birkeland folkeskole 1917 og Mollestad skole
Side	27	Skolen i gamle Herefoss 1739-1827 Skolemøtet i Sandstø Skoledistrikter og omgangsskoleholdere
Side	28	Skoleskatt og lærerlønn Skoletid og skolefag
Side	29	Innholdet i skoleskrinet De første lærerne
Side	30	1827-1860 Undervisningen

		Fordeling av skoledager på gårdene
Side	31	Degn og kirkesanger
Side	32	1860-1889
		Omgangsskolen: 1862
Side	33	Rodestuer
		Kart Omgangsskolen 1862
Side	34	Timefordelingsplan i 1880-åra
		Lærerne
		Kretsskolehus
		1889-1936
		Kretsskoler
Side	35	Nynorsk og fritt skolemateriell
		Lærer og kirkesanger
Side	36	1936 – 1959 – 1969
		Elevtall og sentralisering
		Framhalds- og 9-årig grunnskole
Side	37	Bilde av Åmlid skole 1925, Herefoss skole 1934, Dalen skole
Side	38	Vegusdal skolevesen av Paul Setane
		1739-1827
		Skoleforordningen av 1739
		Gjennombrudd for allmueskolen
Side	39	Skoleskatt og lærerlønn
		Lærerdugelighet og kurs
Side	40	1827-1860
		Prest og lærer
Side	41	Lærebøker
Side	42	Siste halvdel av brev fra 1828
Side	44	Kart over Roder i Vegusdal
Side	45	Roder i Vegusdal
		1860-1918
		Skolehusbygging
Side	46	Skolehald for omgangsskolen i V. 1877
Side	49	Omgangsskolen i V. i 1880-åra
Side	50	1918-1989
		Skolekretser i 1918
		Etter krigen
Side	51	Bilde av Skreros skole, Vegusdal skole, Sørli skole
Side	52	Skuespill fra lokalmiljøet: Bestefar Og Ole snakker sammen
Side	53	Skuespill fra lokalmiljøet: En skoletime i gamle dager
Side	55	Bjørnson: Utdrag fra «En glad gutt»
Side	60	Bilder av de gamle grendeskolene i gamle Birkenes kommune
Side	63	Bilde av de nåværende fire skoler i kommunen

Grunnskolen i Birkenes 250 år

Forord

Åsmund Knutson har skrevet innledningsdelen i «Grunnskolen i Birkenes 250 år» og skolehistoria til gamle Birkenes og Herefoss. Paul Setane har tatt for seg Vegusdals skolehistorie. Johannes Agerbo har vært behjelpelig som fotograf og innsamler av bilder. En hjertelig takk til dere alle tre!

Framsidebildet er fra Jamsland skole, fotografert av J. Agerbo. Håndskriften er hentet fra et brev fra 1828 (se s. 43). Brevet er i Paul Setanes eie.

Bak i heftet er et opptrykk av to skuespill skrevet av elever i 1976. Dessuten har vi tatt med en litterær perle – et utdrag av Bjørnsons «En glad gutt», om Øyvind, Marit og Bård skolemester.

Lykke til med lesingen!

Yngvar Kortner

Grunnskolen i Birkenes 250 år

Av Åsmund Knutson

I 1989 er det 250 år siden pliktig barneskole blei innført i Norge. I den forbindelse har veiledningstjenesten ved Birkeland skolestyrekontor bedt Paul Setane og Åsmund Knutson skrive en historisk oversikt om utviklingen av skolene i Birkenes.

Før 01.01.1967 var Birkenes kommune delt opp i tre selvstendige kommuner: Birkenes, Herefoss og Vegusdal. Denne oversikten må derfor deles opp i tre, en for hver av de tre gamle kommunene.

Til en felles innledning bruker vi en oversikt over skolelovene.

EN KORT OPPSUMMERING AV SKOLELOVENE

SKOLEFORORDNING I 1739

Den første skoleloven kom i 1739: «Forordning om Skolerne paa Landet i Norge....» Den var undertegnet av kong Christian VI på Friedrichsberg slott i København 23. januar 1739.

Denne skoleloven krevde at det skulle oppettes skoler i alle kirkesogn. Det skulle være faste skoler ved hver hovedkirke og der det ellers var barn nok til faste skoler. Der det var spredt bosetting, skulle det opprettes omgangsskoler.

Skoleplikten omfatta barn i alderen fra 7 til 12 år. De skulle gå hver dag på skole i 3 måneder i året. De to siste åra kunne det greie seg med å møte på skolen 2 dager i uka.

Skolefaga var kristendomskunnskap og lesing (dansk). Frivillige fag var skriving og regning.

Utgiftene skulle dekkes av en skoleskatt og ved frivillige gaver. Foreldrene måtte betale 2-4 skilling til læreren for hver skoleuke, andre noe mindre, avhengig av stand og inntekt. Det blei ikke gitt statsstøtte til skolen.

Lærerne, eller skoleholdere som de blei kalt i den tida, måtte være over 22 år gamle. De skulle bli prøvd av prost og sogneprest før de kunne bli tilsatt.

PLACAT I 1741

Skoleloven av 1739 var så langt før sin tid og møtte så sterk motstand at den ikke kunne gjennomføres straks. Det blei derfor gitt ut en «Placat» den 5. mai 1741, som lempa på

krava. Etter den skulle hvert prestegjeld ordne skolen på beste måte. Det førte til ordninga med omgangsskoler.

OMGANGSSKOLEN

Prestegjeldet (kommunen) blei inndelt i ett eller flere skoledistrikter med en skoleholder i hvert distrikt.

Skoledistriktene blei delt opp i roder (kretser). I hver rode var det flere gårder.

Skoleholderen gikk fra gård til gård og hadde skolesakene med seg i et skrin på ryggen. Elevene som hørte roda til, møtte fram til den gården der skolen blei holdt.

Skoleloven av 1739 sto ved lag fram til 1827. Skolen i den tida var en kristendomsskole som presten hadde ansvar for. Barna skulle lære så mye kristendomskunnskap at de kunne bli konfirmert. Konfirmasjonen var blitt innført i 1736.

MÅLEENHETER FOR GÅRDS- OG PENGEVERDIER

Måleenhetene for gårds- og pengeverdiene har forandre seg gjennom den 250 år lange grunnskoletida (1739-1989). Her er en kort oversikt over forandringene:

Gårdsverdier:

Fra 1739 til 1838 blei gårdene verdsatt i huder og skinn.

1 hud = 4 geiteskinn = 12 kalveskinn.

Fra 1838 til 1889 blei de verdsatt i riksdaler, ort og skilling.

1 riksdaler = 5 ort á 24 skilling = 120 skilling.

Etter 1889 blei de verdsatt i skyldmark og øre.

1 skyldmark = 100 øre.

Pengeverdier:

Fra 1739 til 1813 blei pengeverdien regnet i riksdaler, ort (mark) og skilling) Noen steder brukte de mark, andre steder ort.

1 riksdaler = 4 ort (mark) á 24 skilling = 96 skilling.

Fra 1813 til 1816 blei det brukt riksdaler, mark og skilling.

1 riksdaler = 6 mark á 16 skilling = 96 skilling.

Dette systemet var bare i bruk de tre overgangsåra omkring 1814, så det fikk ikke skikkelig innpass i Norge.

Fra 1816 til 1875 blei det brukt spesidaler, ort (mark) og skilling.

1 spesidaler = 5 ort (mark) á 24 skilling = 120 skilling. Fra 1875 blei kroner og øre innført med 10-tall systemet. 1 krone = 100 øre. 1 Spesidaler blei da satt til 4 kroner.

ALMUESKOLELOV I 1827

Hendingene i 1814, da Norge fikk en grunnlov som ga styringsmakta til folket, gjorde også at skoleverket måtte fornyes. I 1827 kom den nye skoleloven, nå underskrevet av kong Carl

Johan på Stockholm slott 14. juli 1827. Det var loven om «Almue-Skolevæsenet paa Landet». Denne loven satte opp visse minstekrav som måtte oppfylles. Og nå var det ikke bare presten, men også bygdefolket som fikk ansvar for skolen. Ved alle hovedkirker og der det ellers var nok barn, skulle det være faste skoler. I resten av prestegjeldet skulle det opprettes omgangsskoler.

Skoleplikten tok til i 7-8 års alderen og varte som regel til konfirmasjonsalderen. Undervisningstida skulle være som før, minst tre måneder i året. Fagkretsen var:

1. Lesing med forstandsøvelser
2. Kristendomskunnskap med bibelhistorie
3. Sang etter salmodikon
4. Skrivning og regning

Hovedmålet for skolen var fremdeles å føre elevene fram til å greie konfirmasjonskravet. Men det nye var at bibelhistorie var blitt et ledd i kristendomsundervisninga, og at skrivning og regning var blitt obligatoriske fag.

SKOLESTRID

Kravet i skolelova om at det skulle opprettes faste skoler, skapte en bitter strid blant folk. Noen mente det var best med omgangsskoler som holdt til rundt på gårdene. andre ville heller samle elevene ved faste skoler.

Denne striden varte i mange år, så det tok lang tid før det første skolehuset blei bygd. Det gjaldt ikke bare Birkenes.

I 1837, det året da formannskapslova hadde gitt kommunene selvstyre, var det 182 prestegjeld som ikke hadde faste skoler. Birkenes hørte til den gruppa.

ALMUESKOLELOV I 1860

I 1860 kom det en ny skolelov igjen om «Almue-Skolevæsenet paa Landet». Den var underskrevet 16. mai 1860 av Carl IV (15), konge til Norge og Sverige.

Kommunen skulle nå inndeles i skolekretser i stedet for distrikter og roder. Det normale skulle være faste skoler. Omgangsskolene skulle etter hvert forsvinne. I løpet av 2 år gikk 863 omgangsskoler over til å bli faste skoler, men ingen i Birkenes.

Fagkretsen var utvida til også å omfatte lesestykker som omhandla geografi, naturkunnskap og historie. Og undervisninga skulle foregå på det norske språket. Barna skulle lære å lese både landsmål og riksmål.

Skolestriden mellom motstandere og tilhengere av faste skoler blussa nå kraftig opp igjen. Men verst kom striden til å gjelde innholdet i skolen. Spørsmålet om det skulle være en kristendomsskole eller en kristen allmenndannende skole blei folk sterkt opptatt av. Særlig var det leseboka av P.A. Jensen som skapte strid. I den var det tatt inn eventyr og stykker fra historie, helselære, botanikk, litteratur o.a. Etter manges mening var det ei lesebok med et innhold så vederstyggelig at boka burde brennes.

En skolekommisjon (skolestyret) hadde etter loven fått ansvar for skolen. I den satt ordføreren i kommunen, en av lærerne og flere valgte bygdefolk med sognepresten som formann. Til overstyre ved siden av biskopen var det nå utnevnt skoledirektører.

I 1880 var Nedenes Amt (Aust-Agder fylke) delt opp i 255 skolekretser. Av disse hadde skolen fått egne faste skolehus i 145 kretser og leid hus i 37 kretser. I 73 kretser var der fremdeles omgangsskole. I Birkenes var det bygd 7 skolehus.

FOLKESKOLELOV I 1889

I 1889 kom skoleloven om «Folkeskolen paa Landet» underskrevet av kong Oscar II den 26. juni 1889.

Denne loven er blitt kalt «Kretsskoleloven», fordi kretsskolene blei godt utbygd etter den. Kommunene blei inndelt i skolekretser, i hver krets skulle det opprettes en fast folkeskole i to avdelinger:

- a) Småskole for barn fra 7 til 10 år
- b) Storskole for barn fra 10 til 14 år

Omgangsskolen skulle være avslutta innen 1895.

Et skolestyre fikk ansvar for skolen. Medlem av det var prest, ordfører, en lærer og valgte medlemmer. Presten var nå ikke lenger selvskreven formann.

Et tilsynsutvalg blei valgt for hver skolekrets til å arbeide for skolens beste. Skolehuset blei et samlingssted og et kultursenter som skapte samhold i kretsen. Denne skoleloven blei derfor ganske godt mottatt.

Dessuten fikk folk andre viktige saker enn skolespørsmål å tenke på etter 1889, bl.a.:

Allmenn stemmerett (for menn i 1898, for kvinner i 1913).

Kampen for et reint, norsk flagg, vedtatt i 1898.

Konsulatsaka som førte til unionsoppløysinga i 1905.

I 1899 var skolestillinga slik i Birkenes:

Gamle Birkenes:	10 skolekretser	261 skolebarn	8 lærere
Gamle Herefoss:	6 skolekretser	100 skolebarn	3 lærere
Gamle Vegusdal:	9 skolekretser	127 skolebarn	4 lærere
Sum:	35 skolekretser	488 skolebarn	15 lærere

DEN PARLAMENTARISKE SKOLEKOMMISSJONEN 1922-27

I 1922 valgte Stortinget en stor skolekomite, som var sammensatt av representanter for alle politiske partier på Stortinget. Den blei derfor kalt den store parlamentariske skolekommisjonen.

Den satt sammen til 1927.

Ei avgjørende sak for kommisjonen var stridsspørsmålet om enhetsskolen. Spørsmålet var to-delt:

1. Skal Norge ha et sammenhengende skoleverk fra småskole til høyskole?
2. Skal alle elever gå på samme slags barneskole i 7 år?

Til da hadde det vært slik at de som ville gå videre på høyere skoler, slutta på folkeskolen etter 5. klasse og gikk over på middelskolen.

Dersom prinsippet om enhetsskolen skulle gjennomføres, ville det bli slutt på den gamle ordninga, og hele skoleverket måtte forandres.

Kommisjonen gikk inn for enhetsprinsippet, og innstillinga fra kommisjonen førte i tida framover til mange nye skolelover:

1935: Lov om den høyere allmennskolen (realskole og gymnas)

1936: Lov om folkeskoler (enhetsskolen)

1938: Lov om lærerskoler

1946: Lov om framhaldsskoler

Også folkehøgskolen fikk ny lov i 1949.

FOLKESKOLELOV I 1936

I 1936 kom det ny «Lov om folkeskolen på landet», nå underskrevet av Haakon VII, Norges konge, 16. juli 1936. Dette var loven om den 7-årige enhetsskolen. Alle barn skulle gå på samme slags skole fra 7- til 14-års alderen.

Denne loven skulle være ei forbedring og ei utviding av kretsskoleloven fra 1889.

Undervisningstida blei forlenga og fagkretsen utvida med bl.a. frivillige fag som engelsk og husstell.

Klassedelinga skulle gjøres bedre ved sentralisering av små skoler til større skoler. Og skoleskyss skulle ordnes for elever med lang skolevei.

Til hjelp for undervisninga blei det gitt ut en normalplan (mønsterplan) med minstekrav i hvert fag. Dette minstekravet skulle være bindende for alle skoler.

I norsk og regning skulle det være skriftlig avgangsprøve med felles oppgaver og felles bedømmelse for alle skolene i kommunen.

I 1955 var skolesituasjonen slik i Birkenes:

Folkeskolen:

Birkenes:	10 kretsskoler	210 elever	9 lærere
Herefoss:	3 kretsskoler	88 elever	3 lærere
Vegusdal:	10 kretsskoler	120 elever	6 lærere
Sum:	23 skolekretser	418 elever	18 lærere

Framhaldsskolen:	3 klasser	80 elever	3 lærere
Realskolen:	1 klasse	30 elever	2 lærere
Sum:	27 skoler	528 elever	23 lærere

FORSØKSLOV I 1954

Den 8. juli 1954 kom «Lov om forsk i skolen». Etter den loven blei det tillatt å gjøre forsøk i de fleste skolearter, når det var av interesse for skolen. Men det blei straks klart at hovedtanken med loven, var å drive forsøk som kunne føre fram til en 9-årig grunnskole for alle, en enhetsskole for barn fra 7- til 16- års alderen.

Skulle en slik tanke gjennomføres, måtte lovene om folke-, framhalds- og realskolen arbeides sammen til en lov. Og det var tanker som skapte strid og førte til kraftige protester fra mange hold, ikke minst fra de videregående skolene.

Ei nemd, «Forsøksrådet for skoleverket», blei valgt til å organisere denne forsøksvirksomheten. Og det varte ikke lenge før ei mengde skrifter blei gitt ut under tittelen «Forsøk og reform i skolen». Det første skriftet i denne serien viste at målsettinga var ganske klar. Den hadde tittelen «Ungdomsskole for alle».

FOLKESKOLELOV I 1959

Bare 5 år etter forsøksloven kom en ny lov om folkeskolen, 10. april 1959. Den kan vel helst regnes som en overgangslov til 9-årig enhetsskole.

Folkeskolen etter denne loven skulle fremdeles være 7-årig, men det var høve til å utvide den pliktige skoletida til 9 år. Og i loven var det med emner som pekte mot en 9-årig skole, bl.a. med krav om hjelpeundervisning og pedagogisk-psykologiske tjenester.

For første gang fikk kommunen plikt til å tilsette skoleinspektør (skolesjef).

GRUNNSKOLELOV I 1969

Ti år senere, den 13. juni 1969, kom «Lov om grunnskolen», någjeldende skolelov. Det er loven om pliktig 9-årig enhetsskole. Etter den skal alle barn gå på samme slags skole i 9 år, fra 7- til 16- års alderen.

Denne skolen er delt i to steg:

- a) Barnesteget, fra 1. til 6. årskull
- b) Ungdomssteget, fra 7. til 9. årskull.

Til ungdomssteget kan det legges et 10. år med frivillig undervisning. Mønsterplaner blir gitt ut av departementet.

Etter denne loven har alle barn, fra de svakeste til de mest evnerike, rett til å få opplæring i samsvar med sine evner og forutsetninger. Undervisninga av disse barna skal foregå i samme skole gjennom 9 år.

VIDEREGÅENDE SKOLER I BIRKENES

Framhaldsskoler blei oppretta i 1953 av alle de tre tidligere kommunene. De blei nedlagte i 1969 ved overgang til 9-årig skole.

Folkehøgskolen Sørlandet startet opp i 1912. Den het da Sørlandets kristelige Ungdomsskole. En tid het den Birkeland Folkehøgskole. Det er en internatskole med plass til 120-130 elever. Den har mange undervisningstilbud til ungdom over 17 år.

Birkeland realskole blei satt i gang av Folkehøgskolen Sørlandet i 1938. Den blei overtatt av Birkenes kommune i 1948 og drevet til den blei avløst i 1971 av den 9-årige skolen.

Birkeland gymnas blei drevet i tida fra 1941 til 1949. Den holdt til på folkehøgskole og førte fram elever til examen artium på engelsklinja.

Birkenes videregående skole blei oppretta av Aust-Agder fylke i 1986. Den holdt til på Birkeland i Arbeids Markeds Senteret (AMS) i Birkeland Fabrikkers tidligere bygning. (-Det er bygningen Scanflex holder til i nå i 2021..)

SLUTTORD

Den 9-årige pliktige enhetsskolen er grunnskolen for all videregående undervisning i Norge. Den er resultat av ei skoleutvikling som starta for 250 år siden med en kraftig protest mot at pliktig skole skulle innføres i landet.

SKOLEN I GAMLE BIRKENES

Av Åsmund Knutson

1739-1837

Gamle Birkenes kommune eller Birkenes sogn var anneks til Tveit prestegjeld i 1739, da vi fikk den første loven om pliktig barneskole i landet.

Sognepresten, Claudius Tobiesen (1721-51), budde i Tveit. Han fikk da også ansvaret for skolene både i Tveit og Birkenes.

Mattias Niæmann (1739-43) var den første læreren. Han avla ed som degn (kirkesanger) og skoleholder (lærer) til Tveit og Birkenes 21. april 1739. Men han blei ikke lenge i stillingen. I 1742 møtte han til skrifte «med opprevet ansikt» etter et bryllup. Han ble midlertidig avsatt og stevna for prosterett for drukkenskap. I stedet for å møte sa han opp stillingen.

Både Tveit og Birkenes blei fra først av delt i to skoledistrikter, et østre og et vestre, med Tovdalselva som skille. Grødumgården ble lagt til det østre skoledistrikt i Tveit. Der hørte gården til i over 80 år. Først i 1826 blei Grødum ført tilbake til Birkenes.

SKOLEHOLDERE

I hvert skoledistrikt blei det tilsatt en skoleholder. Han vandra rundt fra gård til gård og lærte barna så mye kristendomskunnskap at de kunne bli konfirmert. Konfirmasjonen var blitt innført i 1736. Barna lærte og å lese dansk. Men skrijving og regning var fra først av frivillige fag.

Mads Osmundsen Bjørkelia (1769-1844) var en av de første bygdekarene som utmerka seg blant omgangsskoleholderne i Birkenes. Som lærer kalte han seg Mads Moen etter at han kjøpte gården Monen sør for Birkenes kirke.

Mads var en av de evnerike ungdommene som presten ga ekstra undervisning etter konfirmasjonen. Han dreiv det så langt med selvstudium at han greidde å løse regnestykker «som den studerede Øvrighed ikke magtet at finde udaf». Handskrifta hans var «flydende, smuk og leselig».

I 1785 blei Mads tilsatt som skoleholder på Mosfjellheia i det vestre skoledistrikt. Han var en dyktig lærer og kom til å arbeide med å gjøre skolen bedre, også etter at han i 1804 var blitt lensmann. Han kjøpte da Risvand og kalte seg Mads Risvand.

Ikke alle skoleholdere gjorde så godt arbeid som Mads Moen. Noen hadde lært for lite, andre var blitt skoleholdere for å slippe militærtjeneste. De siste tenkte ofte mer på å bli ferdig med plikttjenesten på 7 år enn å gjøre skolegjerninga. Men det er likevel blitt sagt at i tida fra 1750 til 1800 lærte det norske folk å lese. Og det gjelder nok for Birkenes og.

INTERESSEN FOR BOKKUNNSKAP VÅKNER

Som eksempel på at folk tok til å interessere seg for bokkunnskap, kan være tre ungdommer fra Håbeslandsheia:

Brødrene Niels og Mads Herløfsen Vildsland og Tellef Stensvand. De var født henholdsvis 1796, 1798 og 1797.

Alle tre hadde vinteren 1815-16 fått videregående opplæring av en offiser som dreiv med privatundervisning i bygda. Og i 1816 og -17 hadde de fått opplæring i læreryrket av sogneprest Jens Nielsen Lassen (1799-1818) i Tveit. De blei dyktige lærere i hver si bygd, Tellef i Tveit, Niels i Eide og Mads i Birkenes.

Det er sagt om Mads Vindsland (1798-1871) at han vant barnehjertene ved sitt rolige vesen, sin indre dempa følelse og sitt gode smil. En har heller aldri hørt at det kom til konflikter mellom han og foreldrene.

Mads var en dyktig treskjærer og skar ut hester, vogner soldater, konger og dronninger, bl.a. keiser Napoleon i ei vogn trukket av 6 hester, styrt og fulgt av kusker og lakeier. Han skreiv ei dagbok, som faren hadde begynt på i 1801, om vær, vind, arbeid og hendinger, og førte den fram til 1871.

LÆRERLØNNINGER

De første 80-90 åra etter 1739 var det prest og menighet som hadde ansvar for skolen. Et av problema var å skaffe penger til lærerlønninger. Kirka hadde en inntektspost som stamma heilt fra katolsk tid, de såkalte lysepengene. De blei nå overført til skolen. En annen inntekt var tavlepengene. Det var penger som kunne samles inn på de store høytider etter gudstjenesten. De skulle nå brukes til lærerlønn. Men folk var lite villige til å samle inn penger til lærerne, så det måtte de gjøre selv. I Birkenes kunne det komme inn opptil 12 ½ spesidaler (50 kroner) i tavlepengar på et år. De ble delt mellom lærerne. Lærerne fikk lønn på to måter. De hadde fri kost og fritt husrom på den gården skolen blei holdt. I tillegg fikk de en pengesum av ulik størrelse til de forskjellige lærere.

1827-1860

Den nye skoleloven i 1827 gjorde skoleforholdene bedre på mange måter. Ved kirka skulle det nå tilsettes kirkesanger i stedet for en degn. Han skulle være seminarist (lærerutdanna) og ha plikter ved siden av kirketjenesten, både som lærer og som medhjelper til å utdanne skoleholdere.

Claus Tobiassen (1793-1833) var den siste degnen som Tveit og Birkenes hadde sammen. Han drukna mellom Boen gård og Knarrestad i 1833 på vei heim fra annekset, Birkenes sogn. Etter ham blei det tilsatt to kirkesangere, en i Tveit og en i Birkenes.

John Axelsen Have (1833-1854) blei tilsatt på prøve som den første kirkesangeren i Birkenes i 1833. Etter gammel vane blei han likevel kalt «John Degn» så lenge han var i stillingen. Presten kalte ham helst for Forsanger.

John Degn var flink til å synge og hadde ei flytende handskrift. Han var evnerik og hadde gode kunnskaper, men han mangla en «indre balanse» og hadde vanskelig for å beherske seg. Han var hissig og «hadde liten forståelse for barnehjertet».

Som lærer var John Degn inderlig hata og frykta av skolebarna. Ei jente fra Åbål turde ikke gå på skolen da hun hørte at de skulle få igjen John Degn som lærer. En gutt fra Steinsvand gjømte seg en hel dag i ei smie. Han ville heller sulte enn å bli «klypt og skjent på» av læreren. John Degns moralske framferd var av en slik art at han blei avsatt fra stillingen i 1854.

NY SKOLEINDELING

Etter den nye loven blei skoledistrikta inndelt i roder (kretser). Barna fulgte læreren fra gård til gård så lenge han holdt til i den roda de budde i.

I 1827 var det 80 gårder som hadde plikt til å ta imot omgangsskolen i Birkenes. Da var det 135 barn som hadde plikt og rett til å gå på skolen. Bygda blei delt inn i 3 skoledistrikt:

A.	Øvre distrikt:	6 roder	31 gårder	41 barn
B.	Mellomste distrikt:	5 roder	25 gårder	40 barn
C.	Nedre distrikt:	5 roder	24 gårder	54 barn
Sum	3 distrikter	16 roder	80 gårder	135 barn

Dagene som hver gård hadde plikt til å ha skolen, blei delt ut etter verdien på gården. Måleenheten var huder og skinn.
(1 hud = 4 geiteskinn = 12 kalveskinn)

I 1827 skilte de bare mellom tre gårdsgrupper i Birkenes når de skulle regne ut dagtallet for gårdene:

8 dager for ½ hud eller mer,
3 dager mellom ½ hud og 1 geiteskinn,
2 dager under 1 geiteskinn.

Etter 1838 blei gårdene verdsatt i myntenheter:
1 spesidaler = 5 ort á 24 skilling.

Nedenfor er distriktsinndelinga i 1827 med roder, gårder og skoletid. Tallet føre gårdsnavnet er nåværende gårdsnummer. Se kart.

A. ØVRE DISTRIKT

Rode 1:	35 Birkenes, 36 Østre Mollestad, 23 Vestre Mollestad, 33 Moen, 34 Steffensvold, 38 Flakk, 39 Homslia	14 ½ uke
Rode 2:	47 Natveit, 42 Natveitdalen, 44 Djupedal (44) Bjorbekk, 45 Repstad	5 uker
Rode 3:	46 Bjørkelia, 47 Hellerslia, 48 Tjøntveit, 50 Øyvatn	4 uker
Rode 4:	40 Lauvdalen, 42 Vestre Mosfjell, 42 Østre Mosfjell, 53 Vatnebro	6 uker
Rode 5:	54 Spjote, (54) Foss, 55 Tveiten, 56 Lia, 59 Vestre Flå 65 Østre Flå	8 uker
Rode 6:	60 Tjærestrøm, 61 Senumstad, 63 Sønninga, 64 Rislå	5 ½ uke
Sum:	6 roder 31 gårder	43 uker

B. MELLOMSTE SKOLEDISTRIKT

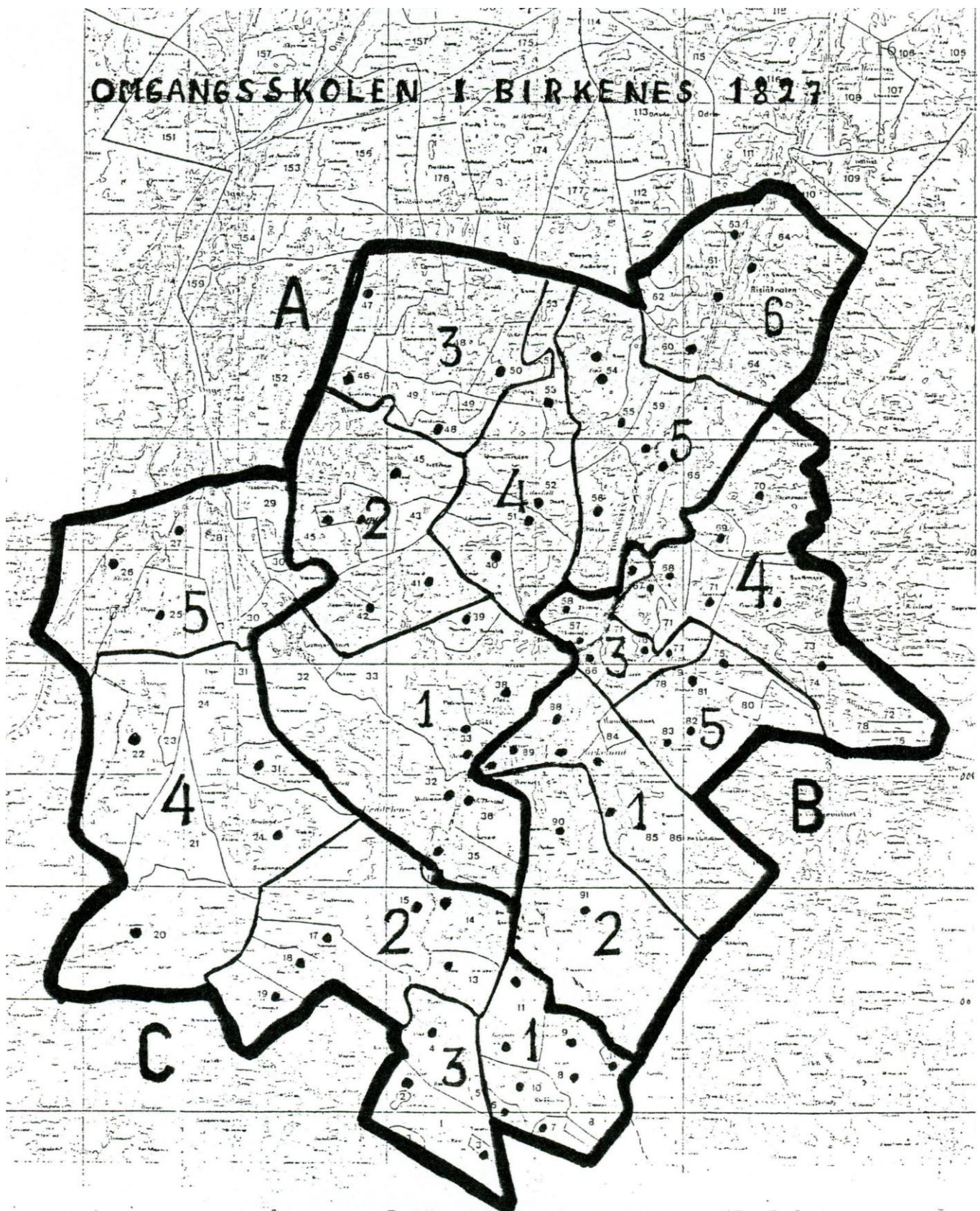
Rode 1:	85 Øvre Birkeland, 86 Lille Birkeland, 87 Nedre Birkeland 88 Vestre Birkeland, 89 Bakkemoen, 37 Uglandsskog	10 2/3 uke
Rode 2:	90 Vassbotn, 91 Tveide	6 uker
Rode 3:	76 Nedre Håbesland, 77 Øvre Håbesland, 57 Slogedal, 58 Hagestad, 66 Årdalen, (67) Pramsnes	13 uker
Rode 4:	67 Nedre Holte, 68 Øvre Holte, 69 Revsteina, 70 Steinsvand, 71 Tjamsland, 72 Vindsland, 73 Solborg	10 ½ uke
Rode 5:	75 Øvland, 78 Østerhus, 82 Ås, 83 Risvand	9 uker
Sum:	5 roder 25 gårder	49 1/6 uke

C. NEDRE SKOLEDISTRIKT

Rode 1:	6 Møretre, 7 Saga, 8 Klepp, 9 Fjellskår, 10 Ytre Røynås, 11 Øvre Røynås, (11) Lonåsen, 12 Lona	10 ½ uke
Rode 2:	13 Have, 14 Høigilt, 15 Rugsland, 16 Bjorvatn, 17 Raen, 19 Følsvatn	11 ½ uke
Rode 3:	1 Grødum, 3 Espegra, 4 Åbål	10 uker
Rode 4:	20 Rosseland, 22 Steinsland, 24 Svaland, 31 Dalane	13 uker
Rode 5:	25 Klepp, 26 Smørhol, 27 Sirekil	2 ½ uke
Sum:	5 roder 24 gårder	47 ½ uke

I 1839 fikk Birkenes ei enda bedre skoleordning. Bygda blei da delt inn i 5 skoledistrikter med 15 roder fordelt på 74 gårder. Hvert distrikt fikk samme skoletid, 26 uker.

OMGANGSSKOLEN I BIRKENES 1827

- A = ØVRE SKOLEDISTRIKT
- B = MELLOMSTE SKOLEDISTRIKT
- C = NEDRE SKOLEDISTRIKT
- = DISTRIKTS GRENSE
- = RODE GRENSE
- = GÅRD GRENSE
- TALL = RODE NUMMER
- • • = GÅRDER

SKOLEKOMMISJON

Styret for skolen blei kalt skolekommisjon. Medlemmer av den var presten (formann), lensmann, medhjelpere i kirka og bygdas valgmenn. Da formannskapsloven kom i 1837, blei ordføreren og medlem.

Skolekommisjonen delte sognet inn i distrikter og roder, tilsatte lærere, ligna ut skoledagene og lærerlønningene på gårdene, pekte ut tilsynsmenn til å følge omgangsskolen og skreiv ut mulkt til de elevene som skulka.

Det var mye skulking, ikke minst blant de elevene som var pliktige til å møte til overhøring i kirka. Mulкта var til vanlig 18 skilling hver dag de skulka for jenter og 20 skilling for gutter.

Det var særlig sogneprest Johan Jørgen Broch (1837-61) som tok fatt på skulkinga. Den 11. august 1849 fikk f.eks. 21 av siste års konfirmanter mulkter for ikke å ha møtt til overhøring 3 ganger: 2., 6. og 8. søndag i trinitatis. Mulкта for hver skulkedag var den gangen 12 skilling for jentene og 16 for guttene.

Broch stramma opp skolekommisjonsmedlemmene for skulking. I møtet 7. mai 1847 har han protokollert følgende under sak 11: «Af Skolekommisionens Medlemmer udeblev Formandskabets Ordfører Elias Olsen Flaa uden Anmeldelse af lovligt Forfald, hvorom besluttedes hans Forklaring nærmere at indhente for senere at afgjøre hvorvidt Mulgt bør udkræves.»

OVERHØRING OG KONTROLL AV SKOLESKRINET

Skoleholderen var og under streng kontroll. Han hadde fått utlevert et skoleskrin med et innhold som han var ansvarlig for. Det blei kontrollert en gang om året samtidig med at elevene i lærerens distrikt var til overhøring av prest og prost. Som eksempel kan nevnes overhøringen av elevene i øvre skoledistrikt 30. juni 1828 på gården Flakk.

Først var det kontroll av skrinet:

«Af Grøgaards Lesebøger befandtes et Eksempplar at mangle, hvilket paalagdes Skoleholderen at skaffe tilveie igjen, et Eksempplar fandtes noget forrevet, som det paalagdes ham at besørge istandsat, af Stavetabellerne vare et Par Stykker forrevet. Disse besørge Skoleholderen istandsatte ligesom Grøgaards Lesebog for Skoleklassens Regning.»

Deretter ble elevene eksaminert, 41 i alt. De var delt i 2 klasser, 7 gutter og 8 jenter i første klasse, 14 gutter og 12 jenter i andre klasse. Fagene var lesing og religion for alle, og regning og skriving for noen frivillige elever i andre klasse.

INNHALDET I LÆRERENS SKOLESKRIN

1 eks. Bibel

1 " Det Nye Testamentet

1 "	Evangelisk kristelig salmebog
8 "	Grøgaards Lesebok
1 "	Grøgaards Grammatikk
1 "	Funkes Lesebog for Borgerskolen
1 "	Birchs danske Grammatikk
5 "	Stavetabeller
9 "	Latinske og norske Forskrifter
1 "	Kramers Regnebog
1 "	Bergendals Regneeksempler
1 "	Sundheds Katekismus
4 "	Regler for Sundhedens Vedligeholdelse og den Syges Pleie
1 "	Lov om Almueskolevæsenet paa Landet av 12. juli 1827
1 "	Neumans Haandbog for Lærere i Omgangsskolen
1 "	Grunnloven av 17. Mai 1814
1 "	Sort malet Tavle

FASTE SKOLER

Skoleloven av 1827 hadde krav om at faste skoler skulle opprettes der det lot seg gjøre. Først i 1849 vedtok skolekommisjonen i Birkenes å opprette to faste skoler i dalen fra Grødum til Birkeland. To skolehus skulle bygges, et på Birkeland og et på Have.

Skolene tok til i januar 1850 med en dyktig seminarist til lærer. Men en kraftig protest mot de faste skolene fra hele sognet førte til at de blei nedlagt etter første skoleåret. Det tok 15 år før det første faste skolehuset blei bygd i Birkenes.

1860-1889

Skoleloven av 1860 kom med to nye krav til skolene:

1. Andre fag enn kristendomskunnskap og lesing skulle fra nå av være obligatoriske fag i skolen.
2. Skoledistriktene skulle inndeles i kretser med faste skolehus i hver krets i stedet for roder.

Fagkretsen kom til å skape strid, også i Birkenes. Det var særlig Jensens lesebok som folk protesterte mot. I Birkenes var uviljen mot boka sterkest på heiene.

Arent Stensvand, som var omgangsskoleholder på Mosfjell i den tida, har fortalt at han kom til Djupedal og blei godt mottatt og fikk eget rom å bu i. Sønneren, Tarald, var en evnerik gutt som han ville gi noe videregående undervisning i grammatikk. Men så kom han til å gjøre en stor feil. Han tok et eksempel fra eventyra: «Det var en gang en gutt som skulle ut å fri.»

Mors, som satt og hørte på, mente denne undervisninga var så verdslig og skadelig for gutten at han fikk ikke lov til å fortsette. Stensvand forklarte det slik: «Dette viser hvor

forsiktig en lærer måtte være på den tida for ikke å gjøre noe som kunne skade den religiøse følelsen blant folk.»

I dalen gikk det noe bedre. Der var Ole Mathias Olsen Flaa blitt kirkesanger (1854-95) etter John Degn. Han var seminarist fra Seminaret i Holt, og hadde stor aktelse blant folk. Han blei både ordfører og formann i skolekommisjonen, og hadde evne til å dempe uroa blant folk.

Det andre kravet om å bygge skolehus i kretsene møtte noe motstand til å begynne med, men alt i 1866 blei det første faste skolehuset tatt i bruk i Birkenes (senere Mollestad) skolekrets. Det sto like nedenfor prestegården på øvre siden av den gamle presteveien (kongeveien) mellom Birkenes og Tveit.

Skolehuset var på 60 m² og hadde si skolestue på 40 m², et pretekammers på 10 m² og ei gang på 7,5 m². Kostnaden var slik:
Grunnmur 35 Spesidaler, bygget 270 Spd., maling 40 Spd., sum 345 Spd.

I perioden fra 1860 til 1889 blei det bygd 6 skolehus i Birkenes.

I 1874 var Birkenes delt inn i 9 kretser med 6 lærere:

Nr.	Krets	Uker	Lærer	Lønn
1.	Birkenes	40 uker	Ole Mathias Olsen	40 Spd.
2.	Birkeland	32 "	Andreas Røstad	64 "
3.	Åbål	22 "	Arent Stensvand	
4.	Røynås	12 "	"	52 "
5.	Håbesland	18 "	Syvert Tjamsland	
6.	Rislå	8 "	"	52 "
7.	Flå	12 "	Ole Gundersen	
8.	Mosfjell	14 "	"	52 "
9.	Svaland m.m.	26 "	Jens Kristensen Mydland	52 "

1889-1936

I 1889 kom skoleloven som skulle gjøre slutt på omgangsskolen. Fra da av skulle alle kretser ha sitt eget skolehus. Bygda blei delt inn i 10 skolekretser, og alle hadde fått skolehus i 1900. Nedenfor er en oversikt over skolehus i Birkenes: Krets, størrelse i m², pris i kroner, når tatt i bruk og om det er lærerbustad i huset.

Nr.	Krets	m ²	kr.	I bruk	Bust.	Merknad
1.	Birkenes	60	1380	1866	0	Solgt 1905.
	Mollestad	260	8700	1902	2	Nytt for Birkenes. Grendehus fra 1967.
2.	Birkeland	96	4000	1875	1	Tilbygg i 1898. Solgt i 1932.
	Birkeland	240		1932	3	Solgt i 1984.

	Birkeland	1473	6 mill.	1977	0	
3.	Åbål	119	4000	1876	1	Nedlagt 1910.
	Åbål	115	4400	1910	1	Grendehus fra 1967.
4.	Flå	50	1550	1876	0	Revet i 1905. Til Tveide.
	Flå	111	4840	1905	1	Grendehus fra 1958.
5.	Ås		930	1876	0	Revet 1901.
	Ås	90	1680	1901	0	Grendehus fra 1960.
6.	Senumstad		1225	1887	0	Grendehus fra 1958. Revet i 2020.
7.	Klepp		1950	1893	0	Tilbygg i 1924. Brant i 1932.
	Klepp	80		1932	0	Leirskole fra
8.	Håbesland		3400	1899	1	Grendehus fra 1960.
9.	Mosfjell	95	3400	1899	1	Grendehus fra 1960.
10.	Tjamsland	60		1900	0	Privat fra 1953.
	Framhaldsskole	423	200 000	1953	0	Gamle Valstrand
	Ungdomsskole			1967	0	Valstrand skole

KROPPSLIG STRAFF

I 1891 tok skolestyret opp spørsmålet om lærerne fortsatt skulle ha lov til å gi elevene kroppslig straff. Det kom ulike svar fra kretsene:

Svaland krets svarte ikke på spørsmålet.

Åbål, Mollestad og Mosfjeld svarte nei.

Håbesland svarte nei med 15 mot 11 stemmer.

Skolestyret mente frammøtet var for lite, og krevde nytt kretsmøte. Da frammøtet var like lite neste gang, vedtok skolestyret at «Tugt skulle kunde benyttes i Haabesland Skolekreds.»

Ås krets svarte ja. Flå og Senumstad svarte ja med forbehold om at læreren i tilfelle først måtte kontakte foreldrene.

Birkeland svarte først nei, men gjorde vedtaket om til ja i 1906. Grunnen til det var at 7 elever hadde stjålet 2 flasker brennevin og drukket dem opp. Så hadde en elev skapt uorden i skolen, og tre andre hadde jagd Ole Tønnesen Øidna fra veien ved skolen til Tøane.

FORSKJELLIGE SAKER

Skoleloven av 1889 sto ved lag i 47 år. Den tida var ei rolig vokstertid for skolene i Birkenes. I 1916 vedtok skolestyret at skriftlig og muntlig eksamen skulle innføres for avgangselevne. Et detaljert eksamensreglement blei vedtatt.

I 1917 blei sløyd for gutter og handarbeid (syskole) for jenter obligatoriske fag for elevene i Birkenes. De blei holdt i kurs etter at den teoretiske skolen var slutt om våren. Da blei pultene i skolestua studd vekk, og sløydbenker kom på plass i stedet. Elevene hadde vært med på å samle inn penger til verktøy.

I 1919 blei landsmål (nynorsk) innført i alle kretser så nær som Klepp og Mollestad. Det vedtaket sto ved lag til 1939 i Birkeland krets og til 1960 i andre kretser.

MELLOMKRIGSÅRA

Mellomkrigsåra var vel den perioden i Birkenes skolehistorie som var mest stabil. Kretsene hadde da utvikla seg til å være små kultursenter i kommunen. En tålig fast og interessert lærerflokk var fordelt rundt på kretsene. De gjorde en stor og god gjerning både i skolestua og i kretsene utenom skolearbeidet:

Syvert Ro, Eivind P. Birkeland, Johanne Mollestad og Inga Hauge i Mollestad og Åbål kretser,
Gunder P. Svaland, Kristen Pramsnes og Eivind J. Birkeland i Ås og Klepp kretser,
Olav Åkre på Mosfjellheia,
Arnt Årdalen på Flå og Senumstad,
Harald Unander på Håbeslandsheia,
Peder Knutson og Tomine Sundbø på Birkeland.

SKOLEIDRETT

Ingen skoler hadde gymnastikksal. Det blei retta på ved å drive med klasseromsgymnastikk og skoleidrett. Lærerne fikk elevene til å ta skoleidrettsmerke og stelte til årlige skoleidrettstevlinger mellom skolene. Kampen om å vinne vandreskjoldet til sin skole førte til at elevene trente i idrett både på skolen og heime, og ytte sitt aller beste på slike dager. Det blei tevla i 60-meter løp, høyde- og lengdesprang og kast med stor og liten ball.

1936-1959

SENTRALISERING

Skolelov av 1936 og Normalplan med minstekrav til de enkelte fag hadde et innhold som førte til at de små kretsskolene kom til å bli lagt ned etter hvert. Det var særlig faga handarbeid, husstell, kroppsøving og engelsk som virka slik.

Etter krigen tok og barnetallet i Birkenes til å minke i utkantkretsene. Skoleåret 1950-51 var det 5 u-delte skoler. To skoler var 2-delte, og en var 3-delt. Birkeland var da 5-delt.

Tanken på å sentralisere de små kretsskolene tok etter hvert til å gjøre seg gjeldende. Men det begynte først med at to små kretser blei slått sammen til en: Flå og Senumstad i 1946, Håbesland og Holte i 1953. I 1958 blei den første sentraliseringa gjennomført. Det var kretsen Flå- Senumstad som da blei overført til Birkeland.

VIDEREGÅENDE SKOLER

I denne tida begynte ungdommen å tenke på å få seg mer skolegang enn 7-års folkeskole.

Birkeland 2-årig realskole hadde starta opp i 1938 med Tor Sandnes til hovedlærer. Mange ungdommer fra Birkenes gikk på den skolen og fikk tatt realskoleeksamen.

Det samme gjaldt for Birkeland gymnas, som var i drift i tiden 1941-1949. Den førte fram til examen artium på engelsklinja. Mange Birkenes-ungdommer gikk på gymnaset og tok studenteksamen.

Høsten 1953 starta Birkeland framhaldsskole opp med Åsmund Knutson som hovedlærer. Skolen var frivillig, men så populær at alle elevene etter endt folkeskole, med få unntak, søkte seg inn på skolen. De første fem åra var Birkenes og Herefoss sammen om å drive framhaldsskolen.

1959-1969

NI-ÅRIG GRUNNSKOLE FOR ALLE

Den nye folkeskoleloven av 1959 påla kommunene å tilsette skolesjef. Han fikk ansvaret for utbygginga av skoleverket i kommunen. Åsmund Knutson blei tilsatt som skolesjef fra 1. juli 1959.

Sammen med forsøksloven av 1954 pekte den nye folkeskoleloven mot en 9-årig skole for alle. Birkenes hadde fra før et 8-årig skoletilbud, med framhaldsskolen, for alle, og et 10-årig tilbud, med realskolen, for de mest skoleinteresserte.

Det lå derfor greit til rette for Birkenes å få til en 9-årig skole for alle ved å samordne de tre skoleartene til en linjedelt ungdomsskole, som den nye skolen blei kalt i den tida.

Men to problemer måtte løses først:

1. Kretsskolene måtte sentraliseres til Birkeland
2. Skolebygg til å ta mot elevene måtte bygges.

Begge disse problema skapte mye strid og splid i bygda før de var løst.

Sentraliseringa var unnagjort i 1960. Mollestad krets skulle inntil videre opprettholdes, og barna i Klepp krets kunne gå på skole i Vennesla.

Da det var klart at skolebygget, Valstrand skole, kunne tas i bruk fra høsten 1967, vedtok skolestyret i møtet 2. desember 1965 å innføre 9-årig grunnskole for elevene fra 1. til 5. årstrinn fra 1. juli 1966.

Vinteren 1966-67 var det 16 skoleklasser med 355 elever, 209 gutter og 146 jenter, som skulle ha klasserom. Det var to parallellklasser på alle trinn så nær som 5. og 7.

Valstrand skole kunne ikke tas i bruk før neste år. Etter mye strev blei klassene fordelt slik:

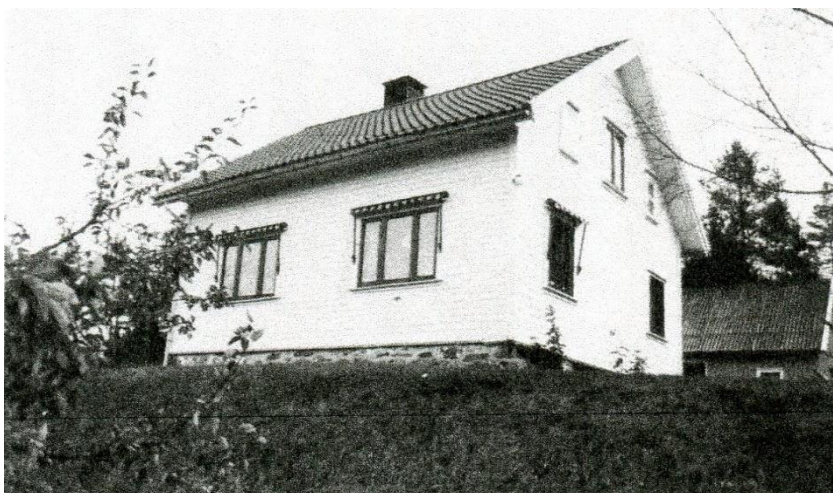
Birkeland skole	med 4 klasser:	5, 6a, 6b, 7
Mollestad skole	med 4 klasser:	1b, 3a, 4a, 4b
Åbål skole	med 2 klasser:	1a, 2b
Bedehuset	med 2 klasser:	1a, 2b
Gamle Valstrand skole	med 2 klasser:	Framhaldsskolen (8a, 8b)
Folkehøgskolen	med 1 klasse:	Realskolen 1. kl. (9)
Aaneslands fabrikk	med 1 klasse:	Realskolen 2. kl. (10)

Skoleskyssen gikk den vinteren også fra sentrum til Åbål og Mollestad.

Den 9-årige grunnskolen for de første 5 årstrinn kom i gang i Birkenes 3 år før Lov om grunnskolen var kommet i 1969. Den tok opp i seg et nytt årstrinn for hvert år som gikk, framhaldsskolen i 1969 og realskolens siste år i 1971.

Eivind J. Birkeland var siste rektor ved Birkeland folkeskole og den første rektor på barnetrinnet i grunnskolen. Asbjørn Åsgard var den siste rektor i realskolen og den første rektor for ungdomstrinnet i den 9-årige skolen.

Det første skolebygg i Birkenes. Bygd 1866. Foto Johs Agerbo

Birkeland folkeskole. Bygd 1875. Huset står nå på "Strøget". Bildet er fra 1917. Lærerne er Peder Knutson og Tomine Sundbø

Mollestad skole. Bygd 1902. Sløydsalfløy til høyre. Foto: Jan Kvernmo

SKOLEN I GAMLE HEREOFSS

Av Åsmund Knutson

1739-1827

Herefoss sogn var anneks til Hommedal (Landvik) prestegjeld i 1739, da Norge fikk den første loven om tvungen barneskole i landet. Sokneprest Hans Speilberg (1740-64) fikk ansvar for skolene i heile prestegjeldet, som omfatta Landvik, Herefoss og Eide. Han budde i Landvik.

SKOLEMØTET I SANDSTØ

Den 20. november 1742 innkalte amtmannen (fylkesmannen) til et skolemøte på Sandstø i Øyestad. Der møtte amtmann Kierulf, prost Stelling, sokneprest Speilberg og utsendinger fra kirkesognene. Fra Herefoss møtte Osmund Retterstøl, Guttorm Rosåsen, Svend Nes og Gunder Koveland.

På møtet drøfta de hvordan skolen kunne bli satt i gang i samsvar med «Placat og nærmere Anordning angaaende Skolerne paa Landet i Norge» av 1741.

SKOLEDISTRIKTER OG OMGANGSSKOLEHOLDERE

Herefoss blei delt opp i 2 skoledistrikter:

A. Austre skoledistrikt (1. distrikt)

Det omfatta heile Austrebygd og alle gårdene på austsida av Herefossfjorden fra Direnes og sørover, og gårdene Stoveland og Sundtjønn på vestsida.

B. Vestre skoledistrikt (2. distrikt)

Det omfatta resten av gårdene på vestsida, og gårdene Herefoss og Gauslå på austsida av Tovdalselva.

Hvert rodedistrikt blei inndelt i 3 roder (kretser) med flere gårder i hver rode.

I hvert skoledistrikt blei det tilsatt en lærer eller en omgangsskoleholder, som læreren blei kalt i den tida. Siden det ikke fantes offentlige skolelokaler, måtte skolen holde til i private hus og flytte fra gård til gård.

Elevene fulgte læreren så lenge skolen holdt til på gårder i den roda de tilhørte. Skolen holdt til flere dager på de store gårdene enn på den små. Det nøyaktige dagtallet for hver gård blei regnet ut etter skatteskyldet på gårdene. (Se kap. om måleenheter for gårds- og pengeverdier, side 8).

SKOLESKATT OG LÆRERLØNN

Bøndene hadde ikke bare plikt til å skaffe rom til skolen og kost og losji til læreren, «men de fattige, brave, løse Børn vises Medlidenhed imod efter Kristelig Pligt.» Det betydde at barn til fattige foreldre kunne gå til bords sammen med husets folk på den gården skolen blei holdt. Det gjaldt også i Herefoss.

I tillegg måtte bøndene betale lønn til læreren. Den blei og utligna etter skatteskyldet på gården med 24 skilling pr. hud. En gård på 1 hud måtte altså ut med 24 skilling, en gård på ½ hud eller 6 kalveskinn måtte ut med 12 skilling, og en gård på 3 kalveskinn måtte ut med 6 skilling i lønn til læreren.

Skolen hadde og andre utgifter som blei dekt av en skoleskatt. Den blei det først strid om, så de førsøkte seg fram noen år, før den blei fastsatt slik i 1747:

Foreldre med barn i skolen skulle betale 1 mark (ort) og 12 skilling, andre 20 skilling og fattigfolk noe mindre. For skoleåret 1747-48 kom skoleskatten i Herefoss på 16 riksdaler og 12 skilling.

Men fremdeles mangla skolen noen penger. Det blei samle inn på andre måter, bl.a. ved kollekter i kirka. Et eksempel på denne innsamlinga fra 1764:

1.	Kollekt på Fastelavens søndag	2 Rd.	0 mark	0 sk.
2.	Kollekt på Mikkelstdag	1 "	1 "	0 "
3.	Lysepenger	0 "	2 "	0 "
4.	Kirkekontingent	0 "	1 "	0 "
5.	Kollekt ved brylluper og begravelser	0 "	0 "	12 "
	Sum	3 Rd.	4 mark	12 sk.
	=	4 Rd.	0 mark	12 sk.

Lærerlønna var foruten kost og losji 12 riksdaler i året i Herefoss i mange år.

SKOLETID OG SKOLEFAG

Skolen i Herefoss starta opp 7. januar 1743. Barna skulle gå hver dag på skolen når den holdt til på gårder i den roda de budde i. Men de hadde fri når læreren holdt skole i andre roder. Dette skulle de holde på med fra 7- til 12- års alderen. Seinere måtte de bare møte et par dager i uka for å holde vedlike konfirmasjonskunnskapene sine.

Skoletida varte i 8 måneder fra september til mai. De 4 sommer månedene hadde elevene fri fra skolen, men læreren skulle om søndagene undersøke «Børnenes Profect» (oppnådd kunnskapsmengde), så de ikke skulle gløkke det de hadde lært.

Skolefaga var lesing og kristendomskunnskap. Barna skulle lære å lese dansk, og få prenta inn så mye kristendomskunnskap at de kunne bli konfirmert. Bibelen blei brukt til lærebok. Skrivning og regning var frivillige fag.

Noen fast timeplan hadde de ikke i denne tida. Hver enkelt elev satt på sin plass og stelte med sitt, guttene ved ett bord og jentene ved et annet. Læreren gikk rundt og hjalp der det trengtes mest. Eldre elever blei ofte satt til å hjelpe nybegynnerne.

INNHALDET I SKOLESKRINET

Hver lærer hadde et skoleskrin der skolemateriellet lå. Det bar han med seg fra gård til gård. Her er ei liste over innholdet i skoleskrinet i Herefoss i 1764:

- 1 st. C. Fr. Strehows Postil
- 1 " Bibel
- 4 " Nye Testament
- 1 " Hubners Bibelhistorie
- 1 " Johan Arnts sande Christendom med Paradisets Urtegaard
- 1 " Hollakers Saliggjørelsens Orden
- 1 " Undervisning i de Guddommelige Sandheder for Børn
- 1 " En fuldkommen Psalmebog
- 1 " Pontoppidans Forklaring
- 1 " Paul Røns Catechismus i Anatomi
- 1 " Christelig A B C
- 1 " Undervisning for Skoleholdere
- 1 " Stavelses Tabell
- 1 " De av Sognepræsten Sammenskrevne Spørgsmaal over Luthers Catechismus
- 1 " Efterretningsbogen om Skolevæsenet

DE FØRSTE LÆRERNE

De to første lærerne som blei tilsatt i 1743, hette Carsten Wulf og Nils Thommassen Direnes. Carsten Wulf, som var innflytter, blei samtidig tilsatt som degn ved Herefoss kirke (klokker). Men han sa opp stillingen samme året. Da blei Nils Direnes tilsatt som degn, og en ny innflytter blei tilsatt som skoleholder.

Nils Thommassen Direnes (1719-1793) var herefossing. Faren var fra Bjelland og mora fra Nes. Foreldrene døde tidlig, og Nils blei oppfostra av slektninger. Han fikk verken penger eller jordisk godt etter foreldrene, men han var evnerik, flink i sang og tale og forsto seg godt på handel og vandel. Han hadde lest mye og fikk noe opplæring av sognepresten. Prosten tilsatte ham som skoleholder da han var 24 år gammel.

Nils var lærer og degn i 34 år fra 1743 til 1777. I den tida vandra han fra gård til gård i det vestre skoledistrikt fra Dalane til Gauslå. Der var 17 gårder fordelt på 3 roder.

Det meste av si tid som skoleholder budde Nils Direnes på Væting. Den gården hadde han kjøpt for penger han fikk da han gifta seg. Hver prekesøndag og ved brylluper og begravelser måtte han møte til Herefoss kirke for å utføre vervet sitt som degn ved kirka. Da han var blitt 58 år gammel, kjente han seg så trøtt og utslitt at han sendte avskjedsøknad til biskopen. Det er datert 6. januar 1777 og begynner slik:

«Da ieg bliver gammel og Skrøbelig Kand undertiden Behøve Hilp udj mit Degne Embede, tager ieg mig den underdanige Frihed , at bønfalde Deres Høyærværdighed, at min svaager Knud Pedersen Stofland, forhen værende Skoleholder i Heygrefos Sogn i 11 år, måtte mig nådigst i Embedet adiongeres (tilsettes som vikar), Og tillige forsikkres om Succsionen (å etterfølge meg), naar ieg ved Døden skulle afgaae.....»

Væding d 6te Januari 1777

Nils Thomasen Direnes
Degn ved det lille Heygrefos
Annexe under Hommedals Kald

1827-1860

UNDERVISNINGEN

I 1827 kom det en ny skolelov. Den satte større krav til undervisningen enn tidligere. Lesing skulle da være «forenet med Forstandsøvelser», og alle elevene skulle lære å skrive og regne. Men i Herefoss fortsatte skolen mest som før. Det var bare guttene som lærte å skrive.

I 1840 satte sogneprest Martini (1824-55) fram forslag om at jentene og skulle lære å skrive. Men en av representantene i skolekommisjonen protesterte kraftig og sa: «Det vil bare føre til at jentene setter seg til å skrive brev til guttene så de forsømmer arbeidet sitt.» Og forslaget blei ikke vedtatt.

I 1844 sendte presten melding til departementet om at svært få elever i Herefoss kunne skrive og regne. Det var mest bare guttene som kunne skrive.

Men i lesing og kristendomskunnskap gikk det bra. Etter en visitas 30. juli 1835 skreiv biskop Mathias Sigwardt (1832-40) at det gikk godt med barnas innenatlesing, og at de hadde så gode kunnskaper i kristendom etter alderen at det vakte hans oppmerksomhet.

FORDELING AV SKOLEDAGENE PÅ GÅRDENE

Rodeinndelinga var den samme fram til 1849, 6 roder delt på 2 skoledistrikter. Men fra 1849 blei sognet delt i 4 roder med 2 roder på hvert skoledistrikt.

Et eksempel på fordeling av skoledagene på de enkelte gårder kan være 3. rode i austre skoledistrikt (1. distrikt):

Gårdeiere	Gård	Dager
Tellef Johnsen	Stie	8 dager
Tellef Olsen	Stie	4 dager
Torjus Guttormsen	Rosåsen	5 dager
Anders Osuldsen	Lauvåsen	8 dager
Knut Torjussen	Aamlid	12 dager
Knut Madsen	Aamlid	8 dager
Torjus Aanonsen	Senningtveit	6 dager
Lars Osmundsen	Rodalen	4 dager
Peder Knutsen	Stoveland	12 dager
Terje Aanonsen	Sundtjønn	6 dager
Halvor Tallaksen	Sundtjønn	4 dager
Sum	11 gårder	77 dager

Skatteskyldet for disse gårdene var til sammen noe over 6 ½ hud, eller omkring 78 kalveskinn. Det ser derfor ut til at de har gått ut fra en fordelingsnøkkel der 1 kalveskinn svarer til 1 dag. Og så har de gjort noen justeringer etterpå.

DEGN OG KIRKESANGER

Etter lov av 1827 skulle ordet «degn» gå av bruk. I stedet skulle ved alle kirker tilsettes en «kirkesanger», som og hadde plikt til å være omgangsskoleholder.

I Herefoss har det vært 6 degner: Carsten Wulf (1742-43), Nils Th. Direnes (1743-77), Knut P. Stoveland (1777-82), Anders O. Lauvåsen (1782-1802), Nils K. Stoveland (1802-21) og Torjus K. Aamlid (1821-48).

I 1848 blei den første kirkesangeren tilsatt. Det var Thov Hansen, og han var samtidig den første seminaristen i Herefoss. Han hadde gått på seminaret (lærerskolen) i Kviteseid og var lærerutdanna.

Thov Hansen har fortalt at når han kom til en gård og skulle holde skole, så han først etter hva bokhylla i huset hadde å by på. Det var gjerne en Bibel, Johan Arnts Sande Christendom, Lars Lindrot og et par salmebøker. Alt tok han og delte ut til elever som ikke hadde noe å lese i. Alle måtte arbeide. De yngste elevene fikk noen stavelsestabeller å øve seg på. Eldre elever blei ofte satt til å hjelpe de yngre.

Thov Hansen slutta som lære i 1860, da han blei tilsatt som lensmann i bygda. Han var kirkesanger fram til 1863.

1860-1889

OMGANGSSKOLEN I 1862

Skoeloven av 1860 tok sikte på at omgangsskolen skulle avvikles, og at det etter hvert skulle bygges faste kretsskoler i stedet. Kommunen skulle inndeles i kretser i stedet for distrikter og roder. Men en slik omstilling tar tid, og i Herefoss fortsatte omgangsskolen enda ei tid. Fra 1860 blei sognet på nytt delt inn i to distrikter med 6 roder.

I 1862 var det 38 gårder som hadde plikt til å ta imot omgangsskolen. Bygda var da delt i 2 skoledistrikter med 3 roder i hvert distrikt. Nedenfor er distriktsinndelinga i 1862 med roder, gårder og skoletid. Tallet føre gårdsnavnet er nåværende gårdsnummer. Se kartskisse.

A. Øvre skoledistrikt (1. distrikt)

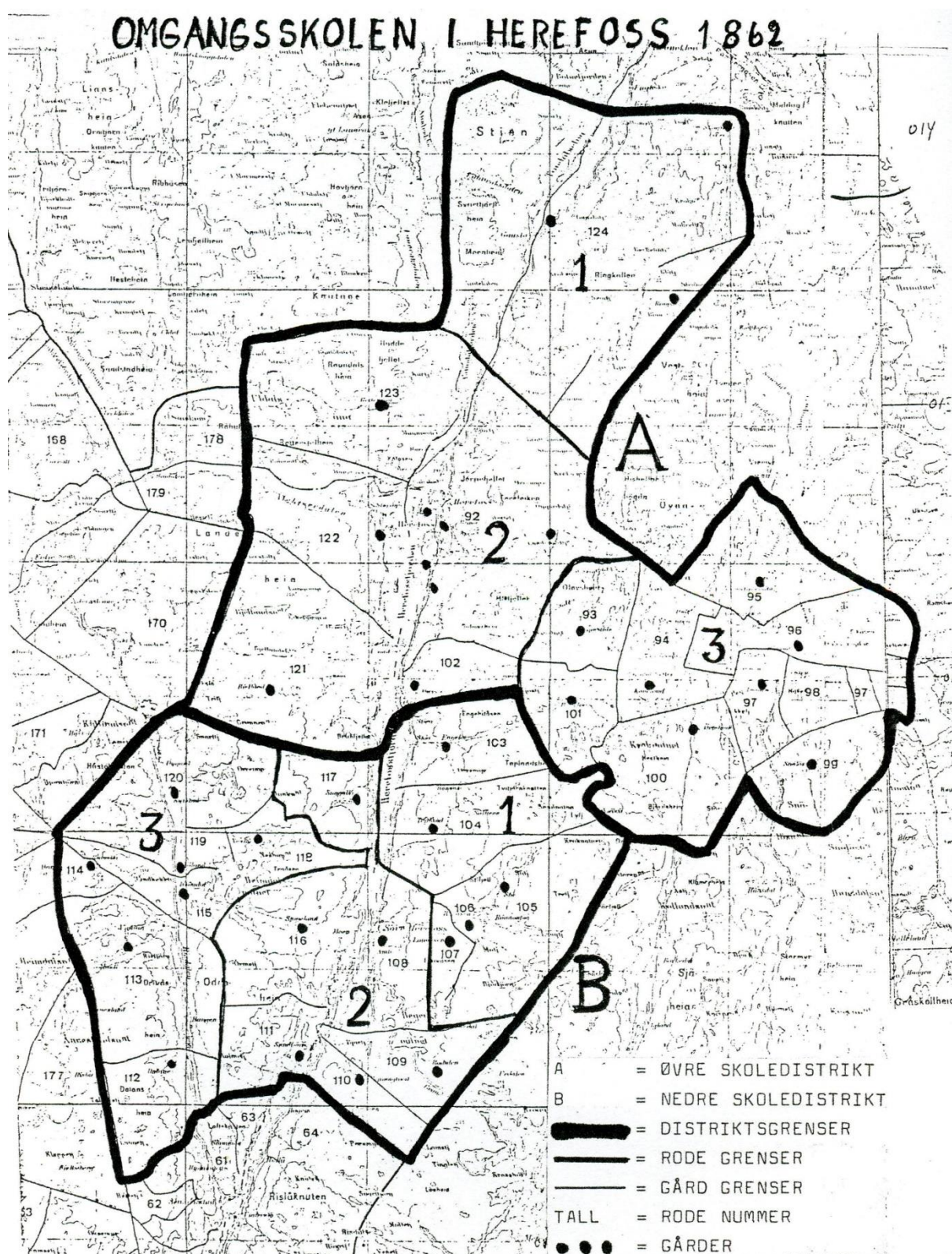
Rode 1:	124 Gauslå,	(124) Ringestøl,	(124) Skogtveit	88 dager
Rode 2:	92 Herefoss (92) Slettene 121 Bjelland	(92) Brobakken (92) Landstveit 122 Nes	(92) Smebakken 102 Direnes 123 Retterstøl	88 dager
Rode 3:	93 Espestøl 96 Håland 100 Ørteland	94 Koveland 97 Tveiten 101 Holtebu	95 Bjorvatn 99 Snøløvs	88 dager
Sum 3 roder		20 gårder	44 uker	= 264 dager

B. Nedre skoledistrikt (2. distrikt)

Rode 1:	103 Engebu 106 Rosåsen	104 Topland 107 Lauvåsen	105 Stie	88 dager
Rode 2:	108 Åmlid 111 Sundtjønn	109 Rodalen 116 Stoveland	110 Senningtveit 117 Suggelia	88 dager
Rode 3:	112 Dalane 115 Heimdal 120 Kylland	113 Væting 118 Nesbu	114 Ramselia 119 Løland	88 dager
Sum 3 roder		18 gårder	44 uker	264 dager
Sum 6 roder		38 gårder	88 uker	528 dager

RODESTUER

I 1863 vedtok skolekommisjonen i Herefoss å leie rodestuer av privatfolk til å holde skole i. Det var det første skritt på veien mot faste kretsskoler. De fikk leid faste rodestuer med oppvarming for 6 spesidaler (24 kroner). Kretsene ble fastsatt slik: Gauslå, Herefoss, Tveiten (Dalen), Engebu, Åmlid og Heimdal (Væting).

TIMEFORDELINGSPLAN I 1880-ÅRA

Skoleloven av 1860 kom med nye krav til undervisninga, og nye fag blei gjort obligatoriske. Lærerne begynte etter hvert å sette opp en slags timefordelingsplan. Da Karl Knutson (f.1869) gikk på allmueskolen 1876-83, var skoleuka på 33 timer.

Timefordelinga var da noenlunde slik: Kristendomskunnskap 7-8 timer, lesing og skriftlig norsk 7-8 timer, regning 5-6 timer, skriving 5-6 timer og sang 2-3 timer i uka. Det blei bare igjen 2-3 timer til historie, geografi og naturfag, og i de faga hadde de ikke lærebøker. Det kom an på læreren om det skulle bli noe utbytte av de timene.

LÆRERNE

Det var svært ofte lærerskifte i denne perioden, opp til 4 ganger på en vinter. En av grunnene var at læreren hadde kost og losji rundt om på gårdene, også etter at skolen hadde fått faste rodestuer. Et unntak var Ola G. Løland.

Ola var 17 år da han kom til presten i Landvik sammen med en annen gutt og ba om å bli lærer i Herefoss. Presten syntes begge var like flinke, så han var i tvil om hvem han skulle tilsette. Da kom prestekona til hjelp. «Ta den minste», sa hun. Det var Ola. Han var siden lærer i Herefoss i 31 år.

Osmund Knudsen Lode ble tilsatt som kirkesanger (1863-89) etter Thov Hansen. Han hadde gått på Time seminar og var lærerutdanna, og han fikk og plikter som omgangsskolelærer, bl.a. på Tveiten (Dalen), Gauslå og Bjelland.

KRETSSKOLEHUS

Det tok 15 år før Herefoss sogn begynte å oppfylle kravet om å bygge faste skolehus. Åmli krets var først ute. Der vedtok de på et kretsmøte i 1875 å bygge skolehus. Det sto ferdig høsten 1876 og hadde kosta 300 spesidaler (1200 kroner).

Våren 1877 vedtok Væting krets å bygge skolehus. Det sto ferdig om høsten samme året. Herefoss krets gjorde vedtak om å bygge skolehus våren 1882. Det blei tatt i bruk høsten 1883.

De andre kretsene bygde først sine skolehus etter at den nye skoleloven var kommet i 1889. Dalen bygde sitt i 1893, Engebu i 1893 og Gauslå i 1894.

1889-1936

KRETSSKOLER

I 1889 kom skoleloven som gjorde slutt på omgangsskolen. Herefoss blei delt i 6 kretser, og alle fikk skolehus i 1894.

Nedenfor er en oversikt over skolehus i Herefoss: Krets, størrelse i m², pris i kroner, når det ble tatt i bruk og om det er lærerbustad i huset.

Nr.	Krets	m ²	Kr.	I bruk	Bustad	Merknad
1.	Åmlid	60	1200	1876	0	Brant 08.01.1948
	Søre H.	130	70 000	1950	1	Ny tomt. Nytt kretsnavn
2.	Væting	60		1877	0	
3.	Herefoss	70		1883	0	Bedehus fra 1935
	Herefoss	100	7285	1935	0	I Torsbumoen
	Herefoss	544	460 000	1958	0	Sentralskole
4.	Dalen	55		1893	0	Ny fløybygg i 1933
5.	Engebu	55		1893	0	Flytta til Dalen i 1933
6.	Gauslå	55		1894	0	

Engebu krets blei lagt ned i 1923, og gårdene som hørte til kretsen, blei overført til andre kretser: Engebu, Topland og Suggelia til Åmlid krets, Direnes og Odden til Herefoss krets, Holtebu til Dalen krets og Bjelland til Væting krets. I 1933 blei skolehuset solgt og brukt til fløybygning på Dalen.

NYNORSK OG FRITT SKOLEMATERIELL

I 1908 vedtok skolestyret med 7 mot 1 stemme at nynorsk skulle være hovedmål i skolen på Herefoss. Det vedtaket sto ved lag til 1972.

I 1910 vedtok skolestyret at elevene skulle få fritt skolemateriell dersom kommunestyret løyvde penger til det formålet. Og det blei gjort.

LÆRER OG KIRKESANGER

Fra 1890 var det 3 lærere i Herefoss. Hver lærer hadde 2 kretser å holde skole i. Men også i denne perioden var det mye skifte i lærerflokken. Bare 3 lærere var i bygda mer enn 10 år. Det var Bendik Raasberg (1918-55), Marie Holm Rosåsen (1922-38) og Asborg Langemyr (1926-66).

Kirkesangere med lærerpost var i denne perioden Gunnar Engesland (1899-91), Karl Knutson (1891-1934) og Aslak Bjorvatn (1934-37) Peter Stoveland (1937-48) var den siste læreren som samtidig var tilsatt som kirkesanger.

1936 – 1959 – 1969

ELEVSTALL OG SENTRALISERING

Tabell over elevtallet i Herefoss fra 1850 til 1950 med 25 års mellomrom:

Krets	1850	1875	1900	1925	1950	Sum	Gj.snitt
Herefoss	27	18	12	26	29	112	22,4
Gauslå	15	5	14	11	9	54	10,8
Dalen	27	17	22	16	10	92	18,4
Engebu		8	9	8		25	5,0
Åmlid	27	17	24	26	11	105	21,0
Væting	28	20	31	23	11	113	22,6
Sum	124	85	112	110	70	501	100,2

Elevtallet var størst i tida 1931 – 1935 under anleggstida av Sørlandsbanen. I 1930 var elevtallet i alt 128.

Etter krigen tok elevtallet til å minke i utkantkretsene. I 1953 blei det vedtatt å bygge sentralskole på Herefoss. Den skulle ligge i Torsbumoen. Der var det og god plass til idrettsplass og skibakke.

Skolen blei tatt i bruk høsten 1958. Sentraliseringsarbeidet med kretsavstemminger tik sin tid, så full sentralisering av alle kretsene var ikke fullført før i 1963.

FRAMHALDS - OG 9- ÅRIG GRUNNSKOLE

Herefoss og Birkenes gikk sammen om å opprette en felles framhaldsskole på Birkeland. Den tok til høsten 1953 med 30 elever. 20 fra Birkenes og 10 fra Herefoss. Etter 5 år skilte de lag i 1958. Herefoss framhaldsskole fikk da klasserom i den nye sentralskolen på Herefoss.

Ved innføringa av 9- årig grunnskole blei det vedtatt at skolemodellen for Herefoss skulle være 7 + 2. Det blei gjort slik at framhaldsskolen fortsatte til den blei avløst av 8. klasse i grunnskolen i 1969. Siden skulle elevene gå de første 7 åra på Herefoss skole, og deretter det 8. og 9. året på Valstrand skole på Birkeland.

Valstrand skole juli 1953
Her tok framhaldsskolen til
høsten 1953.

Åmlid skole.
Bygd 1876.
Det første skolebygg i
Herefoss.
Bildet er tatt i 1925.
Læreren er Marie
Holm (Rosåsen)
til høyre.

Herefoss skole. Bygd
1882. Fotografiet er
fra 1934.
Lærer Aslak Bjorvatn
til høyre.

Dalen skole.
Bygd 1893.
Tilbygget (nærmest)
kom 1933 fra Engebu.

VEGUSDAL SKOLEVESEN

Av Paul Setane

Det er lite vi har av skriftlig belegg fra den tida som skolehistoriker Torstein Høverstad (1880-1959) kaller «Det store interregnum». Det varte fra 1739 til 1827 og kan vel best oversettes med «tida uten styring».

Vegusdal som før Svartedauen hadde egen prest -Eindride Joffrayson (nevnt 1348) – og stavkjerke fra 11-1200 tallet, hadde sunket ned til å bli anneks under Evje på den tida da «Skolevæsenet i Norge» skulle innføres etter dansk mønster.

1739-1827

SKOLEFORORDNINGEN AV 1739

I et brev datert 17.09.1740 fra General- Kirke- Inspektør kollegiet til Stiftsamtmannen og biskopen i Kristiansand spør det om hvor langt de var kommet i skoleforordningen av 23.01.1739 «med Anstalterne til Skolens Indrettelse». Kollegiet hadde satt opp 3 spørsmål:

1. Skolevæsenets istandsettelse efter hvert steds situasjon og almuens vilkaar.
2. Kirkegodset og skolenes tilstand
3. Om den overdaadighed og pragt ved bøndernes brøllupper og giesteboder».

Det siste spørsmålet måtte fortone seg som helt meningslaust for de prestene som kjente forholdet på landsbygda. Ett svar kjenner vi som gir et bilde av de økonomiske forhold som herska blant «Almuen»:

Maten ved bryllup «bestaar i en ringe ret erter kogt paa røget kjød eller flesk, og det øl de haver tillaget varer ei lengre end til den anden dag, da hver gaar hjem».

Det var denne allmuen som skulle gjennomføre skoleforordningen av 1739. Med andre ord: Det fantes ikke økonomisk grunnlag for innføring av allmueskole etter denne forordning.

GJENNOMBRUDD FOR ALLMUESKOLEN

Så i år 1765 kommer det vi kan kalle et gjennombrudd for allmueskolen, i hvert fall i Vegusdal. Futen i Råbygdelaget – Zacharias Besche, prosten i samme lag – Christian Andersen Huss og sognepresten i Evje – den «illgjetne» Erich Anker Bruun kaller inn til møte på Evje prestegård for å få til en ordning av skolestellet i Evje prestegjeld etter forordning av 1739, plakat av 1741 og endelig etter «Rescript» (kongelig befaling) av 24.11.1762. Fra Vegusdal møtte Ole Nielsen Kjælevand og Gunder Knudsen Eveli, men «Sognets Lensmand

Ellef (Olsen) Tvedt formedelst Upasselighed ikke kunne være tilstede.» Det er ikke nevnt hva denne «upasselighed» besto av.

Av skoleholdere møtte Thore (Gundersen) Engesland nedre. Et framlegg fra sognepresten ble vedtatt. Det lydde slik:

«I Hovedsognet behøves som før 2.de omgaaende Skoleholdere som holder Skole fra Alle Helgens Dags tiider til Juul. Fra Takksigelsesfesten til Bønderne begynne at pløye. Folkets Trang til Hjelp af sine Børn til tærskning, hindrer dem fra at miste den fra Michaels Tiiden, da de intet haver at leie for, og i Haabel tiiden kan ei undvære dem for giedning.»

(«Alle Helgens dag»: 1. november, «Takksigelsesfesten»: 12. januar, «Michaels Tiiden» eller Mikkelsmesse: 29. september, «Haabal tiiden»: Tida mellom våronn og slåttonn.)

Framlegget fra sognepresten ble opplest og vedtatt v allmuen.

SKOLESKATT OG LÆRERLØNN

På det samme møtet ble det valgt to fra Vegusdal til å kreve inn det som ble kalt «skoleskatten». Det var Ole Gundersen nedre Fidjeland og Ole Gundersen nedre Engesland. Disse navnene viser hvor lite område vegdølene hadde i sine navnevalg.

Det var en utakknemlig jobb disse «skolekasserere» hadde. I en gammel Skoleprotokoll (eg. en regnskapsbok) fra prestearkivet i Evje finner vi denne innførsel:

«3 de may 1769 mødte paa Evje Præstgd: Vegusdal Skole Casserer Ole Gundersen Fidjeland og Ole Gundersen Engesland som havde faaet indsamlet av 1768 Aars Skole Løn 12 rdl. 1 ort 22 skilling. -for den øvrige Rest af Skole Lønden 3 rdl. 2 ort 2 sk. var skeed udpantning dels i Creature dels i andre ting som stod hos folket til løsning, imidlertid blev Skoleholderne tildelt det indkomne av Skole Lønden således: Even Stiansen (øvre Engesland 1748-1798) paa sin Lønd det som Casserereren i hans district havde faaet indsamlet 6 rdl. 2 ort, 2: og Jørgen Nottosen Fladeland (1746 – til Tvedt Evje 17.) af den andre Casse 5 rd. 3 ort 22 skilling.»

En innførsel fra 1797 i samme protokoll viser også noe om skoleholdernes lønnsforhold: «Nils Gundersen Røyland fra Vegusdal, lærer i Iveland, kvitterer for lønn i 5 år!»

Dette ble neppe godtatt i dag.

LÆRERDUGELIGHET OG KURS

Biskop Peder Hansen, en foregangsmann på skolevesenets område, hadde alt i 1799 gjort regjeringa i København oppmerksom på at skolevesenet på landet i Kristiansand stift, som

Vegusdal hørte til, var «i den yderste forfald!» Og hovedgrunnen han fant overalt var (hold dere fast) «Skoleholdernes aldeles ubekvemhet til at Undervise ungdommen.» Og videre at forordningene var blitt «deels egenmegtig forandret, eller aldeles henlagte».

Han satte i gang et kurs for skoleholderne på 7 uker, dette måtte de betale sjøl. I dag kalles dette etterutdanning, men følgene av kurset kunne spores ennå ti år etter, ifølge innberetningene om skolevesenet til biskopen.

Av skoleholdere i begynnelsen av 1800-tallet har vi en som gjorde seg bemerkta på en spesiell måte. Det var Tellef Nielsen Belland f. 1782, som allerede i folketellinga 1801 er benevnt «Skoleholder», 18 år gammel. Vi vet at han var skoleholder i Randøysund ei tid, -ifølge en egenhendig skrevet attest (som han nok ikke fikk stedets prest til å skrive under på) er hans skoletjeneste slik:

«Udtient Skoleholder Tellef Nielsen Belland, der har Tient som saadan i 12 aar, blev Efter Ønske Afskediget 1813, har sist afvigte Vinter brækket sin Fod oven for betydelige Lægems Fæil som af Quaksalvere ei godt er Lægt, gjør ham uduelig til for Eftertiden at Fortiene det nødvendige til Livets Ophold.

Paa Grund heraf Ønsker han om Plads kunde gives ham at ansættes som Andreelærer i Christiansand eller en av omliggende Byer eller nærmeste Districter.

At overnævnte Tellef Nielsen er af et Stille Sædelig gemytt og medens han tient som Skoleholder har vist Duelighed og har i det hele en god Moralsk Karagter.»

Bevitnes af (mig som) + Stedets Præst
(Ingen underskrift)

Han fikk ikke post hverken som andrelærer eller lærer i de omliggende byer, men han kunne brukes i Vegusdal. Vi vet ikke når han begynte her, men han er kjent for at han hadde visse stykker han katekiserte over – skiftevis fra uke til uke. Syndefallet var en av hans kjepphester. Han terpa disse stykkene om og om igjen så ungene kunne dem like godt som han til slutt.

1827-1860

PREST OG LÆRER

Men etter prostesisitasen 26. august 1843 var det slutt:

«Søndag den 26 August om Formiddagen var Skolerodenes øverste Afdeling med dens Lærere samlede i Evje Hovedkirke. Efter de til mig overleverede Lister skulde 135 Børn have mødt, deraf udeblev 18, hvorom det fornøden senere vil blive tilstillet Skolekommisjonen. Skoleholderen i Vegusdal, Tellef N. Belland, over hvem

Sognepresten ved Visitasmødet ankede, udeblev aldeles og kun 1 Barn mødte fra hans Rode der intet kunde. ---- Tellef N. Belland, der er meget over 60 år, dertil uduelig og doven som før meldt bør heller ikke lengere blive en Lærer --.»

Det ble siste skoleåret for Tellef, han døde i 1866 i legd. Det var ikke noe som het pensjon eller alderstrygd på den tida. Vi tar til slutt med et uttrykk han brukte når han talte om kloke og forstandige folk: «Han hadde so høg ei panne, omtrænt som mæ,» og strøyk seg over panna.

Vi har her foregrepet «Begivenhetenes gang» en smule. Opptakten til Tellef N. Bellands ansettelse som skoleholder i Vegusdal kan ha vært den striden som oppsto mellom sokneprest Ole Berg (prest 1829-41 i Evje sogn) og to av lærerne i Vegusdal, Knud Christensen Elshougen, og litt seinere Mads Ellefsen Gjerustad.

Tradisjonen forteller at Berg var en ordensmann, men stri og alvorlig. Han var mot lekmannsforkynninga og i særlig grad de som vekselvis ble kalt «sterktroende» eller «svermere». I 1834 skreiv han til bispem om «En Skoleholder i Vegusdal sogn ved navn Knud Christensen Elshougen, der er tilhører af de religiøse svermere», han skal ha kommet med høyst fornærmelige uttalelser om ham – presten!

Han ber om «Deres Velærverdighed, som forrettende Biskops, Samtykke til at afskedige ham.»

Det striden egentlig oppsto om, var noen punkter i Pontoppidans store forklaring (populært kalt prestepina) som kanskje kunne utlegges på en annen måte enn presten gjorde. Og presten, som i tillegg var prost, vant fram med sin anklage. I en skrivelse av 1834 fra biskopen til prosten lyder det slik:

«Da vi finder det høiest uriktig, at Skoleholder Knud Christensen Elshougen lærer andet, enn den almindelige autoriserede og af Landets Regjering befalede Lærebog inneholder, ansee vi os forpligtede til at erklære, at bemeldte Skoleholder Knud Christensen Elshougen bør afsættes fra sit Skoleholder-Ombud.»

Det var lavt under taket den gang når det gjaldt skriftens ord. Kjerkas tjenere hadde enerett når det gjaldt fortolkning av både Bibel og Luthers forklaring. Forordningen fra dansk kongen i 1741, vanligvis kalt Konventikkelplakaten, satte også forbud mot religiøse forsamlinger utenom vanlige gudstjenester. Det var flere i Vegusdal som ble dømt til tukthus fordi de hadde ytret gudsord «naar flere end Husets Folk var tilstede» (opphevet 1842)

LÆREBØKER

Det måtte synes som en befrielse både for kjerkeleyd og skolekommisjon da Knud Olaus Knudzen ble tilsatt som prest i Evje i 1841. Han var en ivrig skolemann og gjorde mye for

skolen i bygda. Han førte inn nye lærebøker i skolen, men ikke alle ble godt mottatt av bygdefolket. En tradisjonssamler (Knut Haugland f. 1889) skriver følgende om bøkene:

«Gamle folk fortel at der sto mykje som dei tykte var i strid med Bibelen. Millom anna sto der at menneskjene fyrst hadde vore rumpetroll og seinare blitt apekattar. Ein mann som hette Ola Gjerustad tykte dette var for mykje og ein gong skulen var på Engesland og presten var til stades kjem Ola setjande og var svært harm. Han seier då: Det spørs ikkje etter det på domens dag um du hev lese mange romaner og vasebøker.»

En annen tradisjon forteller om folks oppfatning av de nye lesebøker skrevet av presten Knudzen:

«Det var ein gut på skulen som hette Osmund Terjesen, han var son til Terje Spelemann frå Åseral som var ein flink spelemann, han spilte i ei mengd bryllup. Osmund var ikkje av dei glupeste og folk gjorde litt narr av ham. Ei gang hadde dei narra han til å gå inn til presten å spyrja om kva ein fabel var. «En fabel, det er noget som ikke er sant», sa presten. - - «Sei meg, ko ti ble skrubben farbror til reven», spurde Osmund. «Det er en fabel, det», sa presten. «Jasså, ska borna gå i skule nå og lære å lyge», sa Osmund»

Sjøl om Knudzen ikke fikk gjennomført alt det nye han brant for, og som han hadde samla opp ved sine reiser i inn- og utland av inntrykk til skoleverket, så fikk han skikk på skolen i sognet sitt. En visitas fra 1847 gir et bilde av skolen i Vegusdal:

«Fra Vegusdal Sogns vester Distrikt møtte 20 Børn, der alle fortjente vidnesbyrd Godt, og således også deres lærer Omund Olsen Fidjeland, der nu til like er Sognets Kirkesanger siden 23. desember f.å. Fra østre Distrikt møtte 13 Børn og fra ydre Distrikt 11 Børn hvilke alle leste godt i bog, men fortjente for øvrig kun vidnesbyrd temmelig godt. Lærerne Jacob Gundersen Møglebostad i østre og Osmund Svendsen Voxdalen i ydre Distrikt, hvilke begge er constituerede, trenger til så vel mere kunskab som øvelse for at blive dugelige...»

Da presten i 1840-åra ville at jentene skulle lære å skrive, fikk han imidlertid motbør fra Knut (Olsen) Vatnestrøm i et møte på Evje. Dette var helt unødvendig, det ble ikke til annet enn brevskriving til guttene, mente han, så de forsømte arbeidet sitt.

SISTE HALVDEL AV BREV TIL TARJER KNUDSDATTER FIDJE FRA GUNDER SALVESEN HAUGLAND I 1828

Kiere veninde vil du med brug din af Skaberen meddelte Fornuft saa har du Aarsag til angrende ihukomme de mig saa ofte givne Løfter at du gunstigste i Troskab skulde blive min til Døden hengivne Ven. O! hvor glad skulde ieg vere dersom ieg havde ikke mer at angre end dine Løfters Tilbagekaldelse: -Tenk dig nøiaktig om, giv dig selv Tid for nøie at overvei om du

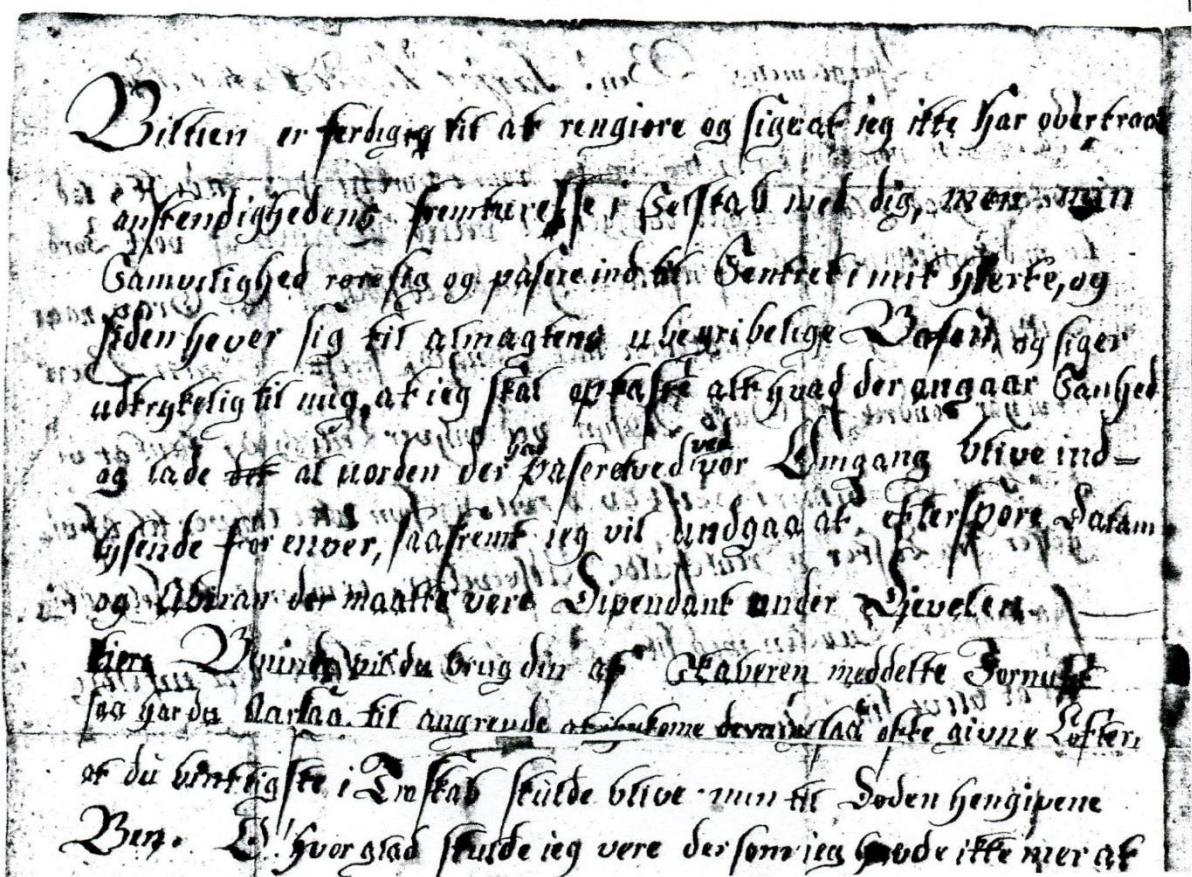
ikke skamfuld vil see mig i Øyne naar ieg engang opklare Sanheden af de uanstendige besøg der ofte i førstningen af vort bekjendskab os innbyrdes har fundet Sted. Kan du med denne skammelig Sandhed svare nei, da maa ieg troe at dit Gemyt er haardere end Sten.

Før har ieg anset dig for Sandheds elsker og Dydens edleste Ven, men nu må dise Tanker af Erfarenhed bortsmuldre som Røg og Damp.

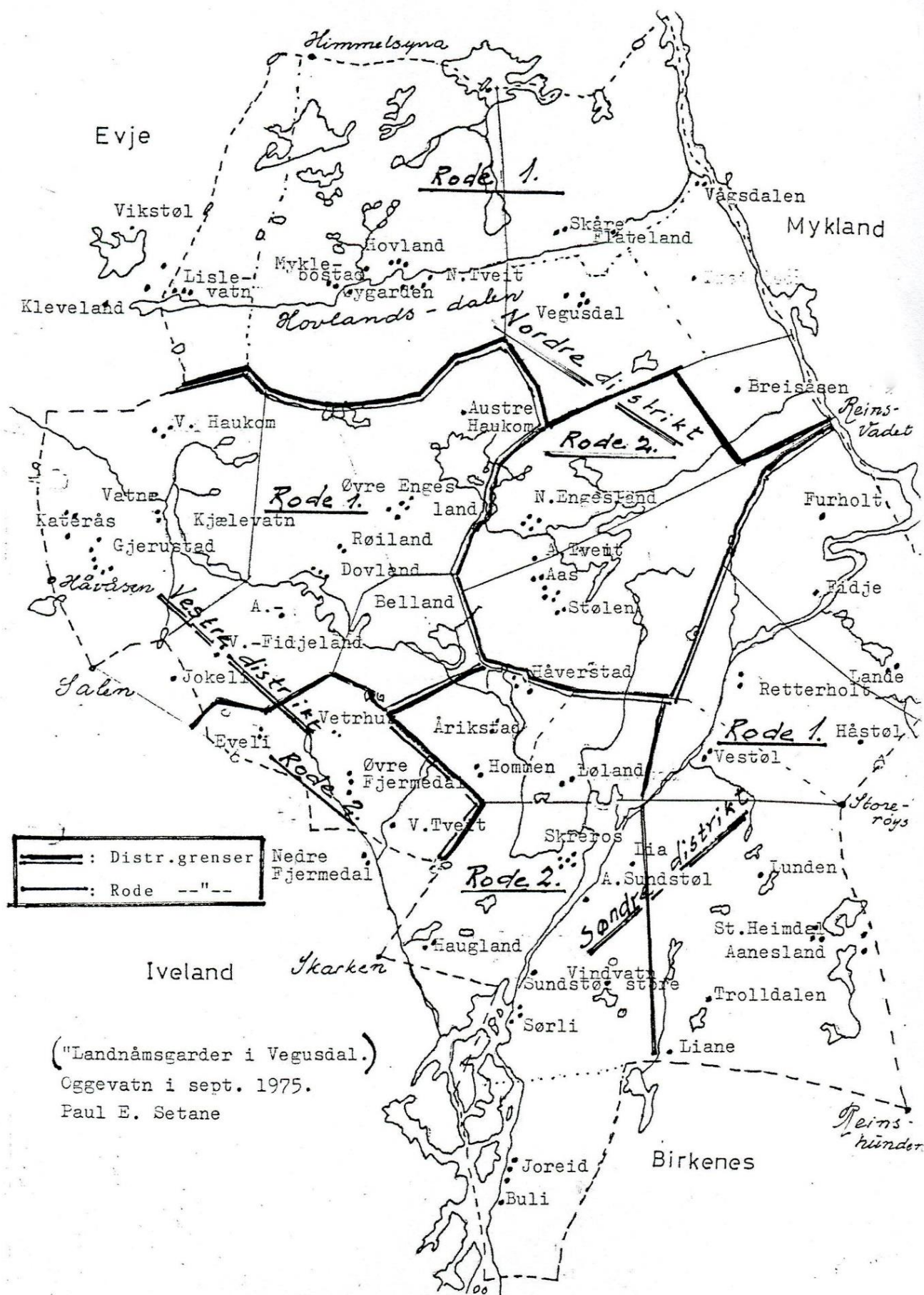
Dydsirede blant Qvinderne, med undtagelse af grove Laster, brug din Fornuft i medens du har dend, lad disse lastefulde Mellemligheder og Venlighed blive stansede, skierp din Samvitighed af forklarede Sandheder, og lader os igjen blive Venner med Anstendig Forening, ja, en Forening der er uopløselig naar ieg unntager Døden selv. -Saa kan ieg med Taushed og Glæde, stolende paa din Trofasthed, til en af dig til afpasede Tid kan gaa i Opfyldelse.

Skrederaas den 26 de Juni 1828

Gunder Salvesen Haugland

Vilken er forhig til at rengiøre og siue af ieg ikke har oðer troe
afstendighedens frimurelse i Gæstebud med dig, men min
Samvitighed røst sig og påføre ind til Gæstebud i mit Herte, og
Joden hever sig til atsmagtens uheyr belige Døden, og siger
udtrykkelig til mig, at ieg skal opfaste alt hvad der angaar Gæstebud
og lade det at worden der påføres ved vor Gæstebud blive ind-
lysende for enhver, saafremt ieg vil undgaa at efterspore Salom
og Abiram der maatte vere Dipendant under Hævelen.
Lige Qvinder vil du brug din af Gæstebud meddelte Fornuft
sa har du Maatla til angrende at komme derind laa ikke giøre Løfter
at du endeligste i Enskab skulde blive min til Døden hengivene
Ven. O! hvor glad skulde ieg vere der som ieg kunde ikke mer af

RODER I VEGUSDAL

Vegusdal hadde i 1856 denne rodeinndeling:

Nordre distrikt, rode 1.: Lislevand, Myklebostad, N.Tveit, Hovland, Ljosland, Vegusdal, Skåre, Flateland, Vågsdalen og Breisåsen.

rode 2.: Nedre Engesland, østre Tveit, Aas og Stølen

Vestre distrikt, rode 1.: Østre Haukom, Øvre Engesland, Røiland, Belland, Dovland, Kjælevatn, V.Haukom og Vatne.

rode 2.: Vestre Tveit, Fjermedal, Vinterhus, Eveli, Fidjeland, Gjerustad og Kateraas.

Søndre distrikt, rode 1.: Furholt, Fidje, Lande, Håstøl, Retterholt, Vestøl, Liane, Lunden, Heimdal, Aanesland og Troidalen.

rode 2.: Håverstad, Årikstad, Hommen, Løland, Haugland, Sundstøl, Sørli, Joreid, Vindvand og Skreros.

1860-1918

SKOLEHUSBYGGING

Skoleholder Ommund Olsen Fidjeland søkte allerede i 1860 om å få «Rodestue» på Fidjeland. Han ville sjøl bekoste utbygginga og lage det slik at barna som hadde lang vei, kunne innlosjeres. Tida var nok ikke moden for fast skole ennå – denne ville i så fall ha blitt den første i Vegusdal. Skolekommisjonen så seg ikke utvei til dette økonomiske løftet.

Ellers er å merke at skoleåret fulgte kalenderåret, ikke som nå vinterhalvåret. Vatne krets i 1888 begynte skole i første omgang 3. januar og slutta 18. februar. Andre omgang begynte 19. november og slutta 22. desember. Antall skoledager skulle være 72 i alt. At dette var vanskelig for mange, kan vi se av protokollen, to av elevene har bare møtt 30 dager. 5 har bare 2 skoftedager, og dette er noe av det beste vi kan finne på den tida.

Skolehusutbygginga i Vegusdal foregikk slik:

I 1881 «Hovlandsdalen skolekrets har besluttet at opføre eget skolehus med bidrag fra Amtskolecassen». Dette var opptakten. Vi fører dem opp som følger:

1882	Nygaard skolehus oppført for Hovlandsdalen
1883	Skreros og Dovland skole bygd

1888	Retterholt skole bygd
1889	Vegusdal skole bygd
1891	Engesland skole bygd
1896	Heimdal skole bygd
1898	Vatne skole bygd
1900	Fjermedal skole bygd
1918	Sørli skole bygd med bustad for læreren.

Alle skolehusa er oppført i tømmer og over samme lest. Nygaard skolehus beskrives i branntaksten slik:

«Huuset er en Tømmerbygning oppført paa Graastensmur der er 14 Alen lang 9,5 Alen bred og paa det høieste 2 ¼ Alen og paa det laveste ½ Alen. Det er indelt i 1 fag Vinduer samt en sexetages Kakkelovent med Jernrør opover Taget samt dobbelte Gulver oppe og nede. Murerne, Kakkelovent og Røret til 100 kr. Bygningen selv 900 kr. Utj. 1000 kr. Intet Hus med Ildsted i Nærheden!»

Den siste passusen «Intet Hus med Ildsted i Nærheden» ble nærmest en vits, for huset brant ned likevel og ble oppbygd igjen i 1890.

(1 tomme = 2,6 cm
1 fot = 12 tommer = 31,4 cm
1 alen = 2 fot = 62,75 cm)

SKOLEHALD FOR OMGANGSSKOLEN I VEGUSDAL FØR ÅRET 1877

1. Engesland Kreds:

Engesland, Salve Aslaksen	12 dage
Engesland, Ole Pedersen	4 dage
Engesland, Salomon Pedersen	2 dage
Engesland, Jakob Olsen	2 dage
Aas, Karen Olsdtr.	8 dage
Aas, Hans Ahresen	6 dage
Stølen, Ole Halvorsens E.	3 dage
Tvet, John Olsen	8 dage
Aas, Tellef Johnsen	7 dage
Aas, Gunnuf Olsen	4 dage

2. Vegusdal Kreds:

Vegusdal, Ahre Johnsen	6 dage
Vegusdal, Aslak Ellingsen	4 dage
Vegusdal, John Risdal	4 dage
Vegusdal, Guttorm Knudsen	4 dage

Fladeland, Gunder Ahresen	8 dage
Skaare, Anne Gundersdtr.	4 dage
Skaare, Nils Johnsen	8 dage
Vogsdalen, Eivind Svendsen	9 dage
Vogsdalen, Knud Kristiansen	3 dage
Eriksaasen, Gunvor Ahresdtr.	6 dage

3. Lande Kreds:

Lande, Tellef Hansen	5 dage
Lande, Kristen Halvorsen	1 dage
Lande, Andr. Holm	8 dage
Landaas, Syvert	1 dage
Landaas, Knud	1 dage
Fidje, John Klemmetsen	11 dage
Furholt, Mari Olsdtr.	3 dage
Furholt, Peder Børufsen	4 dage
Retterholt, Ole Madsen	6 dage
Retterholt, Syvert Halvorsen	7 dage
Haastøl, Andreas Uldal	4 dage
Vestøl, Tellef Aas	2 dage
Lien, Ole Kristensen	2 dage
Lien, Ole Aadnesen	1 dage

Dovland Kreds:

Fidjeland, V. Osmund Olsen	5 dage
Fidjeland, Terje Aanonsen	7 dage
Fidjeland, Ø, Ommund Olsen	18 dage
Dovland, Gunder Olsen	6 dage
Dovland, Gunder Osmundsen	2 dage
Røiland, Gunder Gundersen	1 dage
Røiland Tellef Gundersen	6 dage
Engesland Ø. Tellef Johnsen	1 dage
Engesland, Anders Gjeruldsen	10 dage
Engesland, Osuf Olsen	4 dage
Engesland, Anders Halvorsen	6 dage
Engesland, Jakob Salomonsen	1 dage
Belland, Salve Olsen	6 dage
Belland, Nils Kristensen	8 dage
Egelien, Knud Salvesen	1 dage

5. Skrederaas Kreds:

Sundstøl, Tellef Osmundsen	8 dage
Skreraas, Ole Gundersen	17 dage
Skreraas, Aslak Salvesen	9 dage

Skreraas, Aadne Johnsen	5 dage
Skreraas, Tellef Torjussen	2 dage
Løland, Knut Kristensen	7 dage
Løland, Peder Olsen	6 dage
Hommen, Jakob Kristensen	4 dage
Hommen, Knud Alfsen	4 dage
Aarikstad, Ole Aslaksen	13 dage
Aarikstad, Ole Johnsen	3 dage
Haaverstad, Syvert Salvesen	6 dage

6. Myglebostad Kreds:

Lillevand, Aanon Olsen	3 dage
Lillevand, Nils Jakobsen	7 dage
Lillevand, Gunder Jakobsen	7 dage
Møglebostad, Gunder Aslaksen	17 dage
Møglebostad, Ole Gundersens enke	7 dage
Møglebostad, Aslak Gundersen	2 dage
Nygaard, Torje Aasgautsen	1 dage
Lysland, Klemmet Olsen	2 dage
Hovland, Knut Pedersen	4 dage
Hovland, Tjøstel Olsen	4 dage
Hovland, Salomon Olsen	7 dage
Tvet, Aasmund Ellefsen	5 dage
Tvet, Ole D. Olsen	9 dage
Ødegaarden, Aanon Ellefsen	7 dage
Haugom, Gunder Gundersen	2 dage

7. Vatne Kreds:

Kateraas, Gunder Gundersen	3 dage
Kateraas, Osmund Gundersen	3 dage
Kateraas, Baard Kristensen	4 dage
Gjeruldstad, Gunhild Gundersdtr.	15 dage
Gjeruldstad, Ole Salvesen	10 dage
Gjeruldstad Gunder Sørensen	5 dage
Gjeruldstad, Ole Kittelsen	2 dage
Vatne, Ole Jakobsen	10 dage
Vatne, Syvert Jakobsen	7 dage
Kjellevand, Ole Gregoriussen	10 dage
Kjellevand, Knud Gregoriussen	3 dage
Haugom, Ommund Olsen	10 dage
Haugom, John Syvertsen	2 dage

OMGANGSSKOLEN I VEGUSAL I 1880-ÅRA

Det er vanskelig for folk i dag å forestille seg de arbeidsforhold som både «Skoleholderne» og elevene hadde i omgangsskoletida.

Skolen gikk jo på omgang blant gårdene – flest dager hos den som etter skattelista hadde best råd. Noen av elevene hadde så lang vei at de måtte overnatte, og på folkemunne har det overlevd et utsagn fra slike elever: De likte seg så kleint på Vegusdalgården – der var putene laget av skinn og var så kalde å ligge på.

Men felles for nesten alle gårdsbruka i den tida var at de fyrte opp bare i ett rom i huset, og her var alle samla fra spedbarnet i vogga til bestemor med rokken. I denne «skolestua» skulle læreren pøse inn så mye visdom i sine «disipler» at de klarte seg gjennom prestens overhøring eller kunnskapsprøve i kjerka. Kom de gjennom den, kunne de bli konfirmert, konfirmasjonen foregikk som regel søndagen etterpå. Dette var den tids form for eksamen.

En skolelærer som kom fra Tysnes i Hordaland – Nils Larsen Thornæs – syntes forholda var for ille og sendte et brev til Vegusdal Skolekommisjon i 1887:

«Skrivelse fra Lærer Thornæs, som opplyser, at der i Heimdal Kreds paa flere Steder findes Lokaler, som Familien med Børn opholder. (!) Saadant findes uforsvarligt, da det hindrer skolens gjerning i det hele.»

Skolekommisjonen behandla saken raskt og var ikke sein om å skyve ansvar og avgjørelse over til herredstyret med denne beslutning:

«I den Anledning besluttede Kommisjonen: Det paalegges Ordføreren at tilskrive Prostiet med forespørsel om Lovens Mening med «forsvarligt Lokale», om hvorvidt Rum, hvor Familie med Børn opholder sig, kan ansees som saadant, samt hvorledes Skolekommisjonen i saadanne Tilfælde med Loven for Øie skal bære sig ad.»

Vi vet ikke utfallet av saksbehandlingen i herredstyret, men Heimdal krets fikk i hvert fall eget skolehus i 1896.

Vatne krets hadde i 1888 en lærer fra Evje – Knut Halvorsen Kleveland. Han var seminarist 1882, kjøpte seinere gård på Røiland, Vegusdal. I sin krets hadde han 10 elever – i øverste avdeling 1 gutt og 4 jenter i alder fra 13 til 14 ½ år.

De har i «Lesning» gjennomgått 1ste og nesten 2dre del av leseboka. I testamentet: «Marcus og Johannes evangelium og Ebeneserbrevet.» Når det gjelder Bibelhistorie, har de lest ut boka, det samme gjelder Troslære. (Katekisme og forklaring). I Norgeshistorie etter lesebokas 2 trin og Geografi: Norges og Sveriges beskrivelse. I Regning har øverste avdeling gått gjennom de 4 regningsarter uensbenedvte desimale tall (!). En av elevene har regnet reguladetri. I nederste avdeling har han også 4 jenter og 1 gutt i alder mellom 9 og 11 ½ år. Deres lærdom består i gjennomgang av 1 ste trin i leseboka. I Bibelhistorie har «Nogle du

bogen, en del de viktigste stykker». I Troselære alle de 5 parter i Katekismen og en del i forklaringen til 5te part. I regning har alle gjennomgått de 4 regningsarter i «ensbenedvnte hele tall.» Karakterene gitt av læreren varierer fra «Meget godt» (de fleste) til «Tilfredsstillende» (bare 1 elev) Alle elever er seinere konfirmert uten at vi skal angi rangeringen på kjerkegolvet. Konfirmantene blei stilt opp på kjerkegolvet etter deres utviste evner, og det var stor stas å stå fremst.

1918-1959

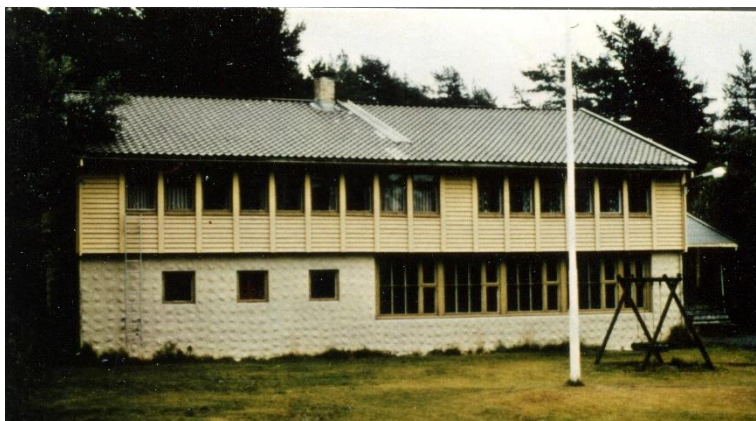
SKOLEKRETSE I 1918

Nygaard:	Myklebostad, Tveit, Ljosland, Hovland, Lislevand, Øygarden
Skreros:	Skreros, Hommen, Haavorstad, Årikstad, Haugland, Løland, Sundstøl
Dovland:	Dovland, Fidjeland østre og vestre, Øvre Engesland
Retterholt:	Retterholt, Vestøl, Lande, Landaas, Fidje, Furholt
Vegusdal:	Vegusdal, Flateland, Vaagsdalen, Breisaasen
Engesland:	Engesland nedre, Belland, Aas, Tveit, Stølen
Heimdal:	Heimdal store, Lunden, Aanesland
Vatne:	Vatne, Kjælevatn, vestre Haukom, Gjerulstad, Kateraas
Fjermedal:	Øvre Fjermedal, Eveli, Vetrhus. Fra Iveland: Nedre Fjermedal, Eikland, Engestøl
Sørli:	Sundstøl store, Sørli, Neset, Joreid, Buli, Rødli

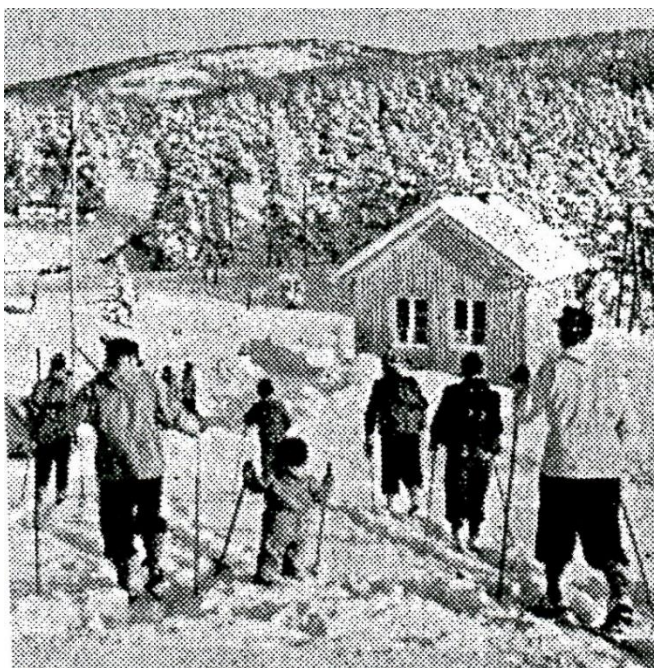
ETTER KRIGEN

Disse skolekretsene besto til lenge etter siste krig med en del små forandringer. Men sentraliseringa gjorde sitt inntog også når det gjaldt skolestellet til det i 1957 bare var to skolehus i bruk: Oggevatn og Engesland. Skoleåra 1963-64 og 1965-66 var det bare småskole på Oggevatn. Etter den tid ble alle skolebarna kjørt til Engesland sentralskole inntil Oggevatn i 1979 på en mirakuløs måte fikk såkalt grendeskole for de 3 første skoleår (Se Oggevatn skole 30 år).

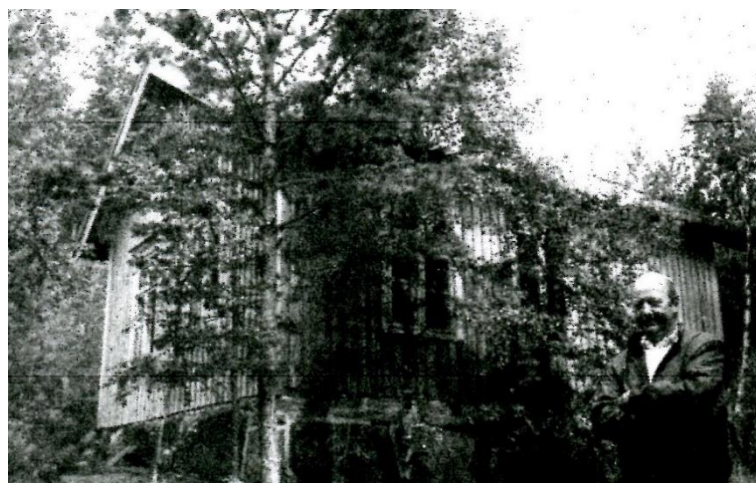
Oggevatn skole,
bygd 1956.
Samleskole for
Skreros (1955),
Fjermedal (1956) og
Sørli (1958)

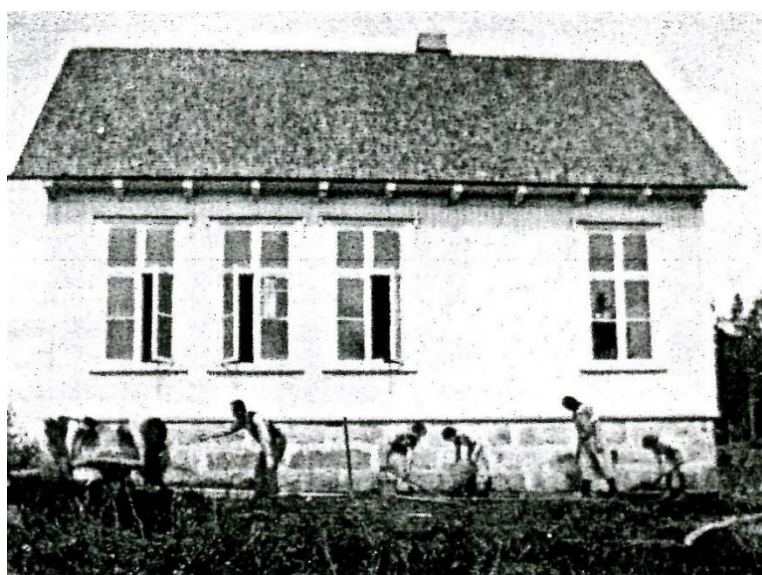
Skreros skole.
(Vegusdals andre
skolebygg) Bygd
1883

Vegusdal skole.
Bygd 1889 og
100 år i år (1989).
Arild Vegusdal
minnes sine første
seks skoleår i
denne bygningen
(foto: Jan Kvernmo)

Sørli skole.
Bygd 1918.
Arbeid i skolehagen!

BESTEFAR OG OLE SNAKKER SAMMEN OM SKOLEN FØR OG NÅ

Av Turid Stendal og Eva Jørlo (2. premie 7. – 9. klassetrinn)

Scenebeskrivelse:

De to som er med i skuespillet, Ole og bestefar, sitter i stua som er møblert med et rundt bord der Ole sitter med leksene sine. Til høyre for ham foran peisen sitter bestefar i en gyngestol og leser avisa. Han har hornbriller, måne og er iført en gammel vest med gullklokke. Ole er kledd i dongeridress.

- Bestefar: Nå, Ole, hvordan går det med leksene dine? Er de vanskelige i dag?
- Ole : (oppgitt) Ja, -du vet alt er blitt så mye vanskeligere siden vi begynte med nynorsk.
- Bestefar: Å, sier du det. Ja, i min tid hadde vi bare nynorsk på skolen.
(Ole skyver bøkene fra seg og tenker dypt.)
- Ole: Du, bestefar, -hadde du mange lekser da du gikk på skolen?
- Bestefar: (kikker opp fra avisen og tar hornbrillene av seg) Ja, vi hadde en del utenat. Jeg husker at salmeversene var særlig vanskelige å lære.
- Ole: (forbauset) Salmevers! Måtte dere lære det utenat?
- Bestefar: (småler) Ja, det kunne bli opptil tre vers av gangen det. -Og attpåtil på nynorsk.
- Ole: Og så jeg da som trodde at dere bare lekte på skolen i gamle dager.
- Bestefar: (drar på det) Noen lek var ikke skolen akkurat. Jeg kan nok tenke meg at dere har det både lettere og friere nå enn for 60 år siden.
- Ole: Å, kan du ikke fortelle noe fra gamle dager?
- Bestefar: Jo, det er sikkert mange ting jeg kunne fortelle deg. Skoleveien var ofte lang. Når vinteren kom, og veiene var gjensnødd, måtte vi ofte gå flere kilometer på ski over heia. Og hvis det var ekstra mye snø, måtte vi grave oss ned noen meter fra døra.
- Ole: Gravde dere vei ned til døra? Hvorfor fikk dere ikke bare fri? Det får vi nesten hver gang strømmen går.
- Bestefar: (smiler stort) Nei, strøm hadde vi ikke i den tiden. Så grunnene måtte nok være bedre for å få fri.
- Ole: Jammen uten strøm kunne dere ikke ha fjernsyn heller. Hva gjorde dere om kveldene da, bestefar?
- Bestefar: Å, det var nok å gjøre. Leksene tok mye av tiden, og det var en selvfølge å hjelpe til hjemme på gården.
- Ole: Hvor mange elever var det i klassen din?
- Bestefar: (legger avisen bort) Vi hadde ikke klasser da. Alle var samlet rundt et bord i skolestua, så læreren hadde nok å stri med. Men hvis han hørte hvissing eller annet bråk i timene, var han der med en gang, med riset bak ryggen. Respekten var stor, det kan jeg forsikre deg om!
(Liten pause. Bestefar leter etter tobakken i bukselomma.)
- Ole: Fortell mer da, bestefar!

Bestefar: (tenker seg godt om) Ja, jeg kan huske en gang at vi nettopp hadde fått nye lesebøker. Du kan tro det sto mye rart i dem. Blant annet et vers som lød slik:

Ola dilt,
Ola dalt,
Ola sild,
Ola salt,
Ola hoppsasa,
Ola dilt, dalt, da.

Men så var det slik at en av guttene på skolen hadde en far som også het Ola. Og da gutten, som het Nils, kom hjem, fortalte han faren om leseboka og verset som sto i den. Og du kan tro at faren ble lite blid da han hørte dette. Neste dag kom så Nils og ga boka tilbake til læreren. Forbauset spurte læreren hvorfor Nils ikke ville ha boka. «Nei, du skjønner,» sa han, «faren min sa at denne bok ikke var noe tess, og han vil ikke at jeg skal lese slike udugelige rim, så her har du den!»

(Bestefar stanser og kikker på Ole som ler. Deretter tenner han pipa.)

Bestefar: Ja, ja, slik var det, gutten min. Og jeg har mange slike historier på lager.

Ole: (ivrig) Kan du ikke fortsette, bestefar?

Bestefar: Nei, det er visst blitt altfor sent. Jeg får heller gå inn og sette over kaffen nå, så skal jeg hjelp deg med nynorsken senere.

EN SKOLETIME I GAMLE DAGER

Av Oddny Senumstad, Liv Jorunn Heia, Magnar Søybye, Terje Frigstad og Anna K. Grimnes.

Scene: Et trangt, lite rom med et vindu. To dobbelte benker og et kateter med høy stol. Veggene er grå og triste. Ved døra står ei vannbøtte med ei øse i. I det ene hjørnet av rommet står en kakkelovn. Ned fra taket henger ei lyspære. Og oppe på skapet ligger riset klar til bruk.

Læreren spankulerer rundt i rommet iført stripet skjorte, svart vest, trange bukser og nypussede sko. Og på toppen av det hele har han en stor, svart sløyfe i halsen. Han fikser på sløyfa og går mot døra. Når han kommer ut på trappa, ringer han med den store bjella. Barna kommer springende.

Lærer

Snusentrut: (strengt) På rekke, barn!

Dagmar: Ikke dytt, Gundine.

Gulaug: (først i rekka) Står ikke jeg pent og stille, lærer?

Lærer S: Jovisst, men ikke mas sånn, Gunlaug.

Gundine: Skal me ikkje snart gå inn. Eg frys på føtane.

Lærer S: Jau, då.

(De går inn og stiller seg ved pultene.)

Lærer S: Stå pent. Men hvor er det blitt av Tobias? Har noen sett'n?

Barna: Neeei!

Lærer S: Vi får vel synge en sang før vi begynner. Kan du begynne, Dagmar?
(De synger av alle lungers kraft: No livnar det i lundar...
Et stykke ute i verset kommer Tobias brakende inn døra. Læreren avbryter midt i sangen.)

Lærer S: Hva skal dette bety?

Tobias: (stammer) J-j-jeg f-f-forsov m-meg, l-lærer.

Lærer S: Da har du vel vært opp for seint i går kveld. Hvorfor la du deg ikke tidligere?

Tobias: J-j-jeg m-måtte gjøre l-lekser, l-lærer.

Lærer S: Dem skulle du ha gjort tidligere!

Tobias: Da var j-jeg på eplesla.. -Nei, nei, jeg mener jeg hjalp mor med å høste epler.

Lærer S: Dette blir anmerkning i karakterboka. Sett deg ned. Og nå tar du deg sammen resten av dagen! Forstått!?

Tobias: J-ja, lærer.

Lærer S: Bra, ferdig med det, over til regning.

Alle utenom

Gulaug: Å-å-å!

Gulaug: Å, ja.

Lærer S: Stille nå, nå får det være nok!
(Læreren tar en spørreunde, men da han kommer til Gundine, stammer hun forferdet.)

Gundine: Jeg fikk ikke til hjemmeleksa.
(Læreren tar fram riset og går fram mot Gundine.)

Lærer S: Fram med hendene!
(Gundine adlyder, og det høres smell og jammer.)

Dagmar: Vær forsiktig med stakkars Gundine.

Lærer S: Det vet jeg best selv! Ned i skammekroken med deg!
(Dagmar går slukøret ned i skammekroken, mens læreren atter en gang går opp ril kateteret.)

Lærer S: Nå skal vi ha litt norsk! Ta opp leseboka, barn, side 52.
Kan du Gunlaug si fram det dere skulle lære utenat hjemme?

Gulaug: Høna og katten var ute om natten.
Så møtte de elgen som kjørte på felgen.
(Han sier det prikkfritt og fint, og læreren er meget godt fornøyd. Men så er det turen til Tobias, og det går ikke fullt så bra.)

Tobias: Høøna og k-k-katten var ute om dagen.

Lærer S: Nei, om natten, Tobias!

Tobias: Natten da. Så møtte de grisen.

Lærer S: Nei, nei, nei, nei! Det var elgen de møtte. Dette har du nok ikke øvet på. Ned i skammekroken! Nå kan du Dagmar komme opp. Nei, hva ser jeg? Timen er slutt. Ut med dere!

ØYVIND PÅ SKOLEN

Samme sommer begynte moren å lære Øyvind å lese. Bøkene hadde han eid lenge, og tenkt meget på hvorledes det skulle gå til når også de begynte å tale.

Nå ble bokstavene til dyr og fugler og alt som til var. Men snart begynte de å gå sammen, to og to. a stod og hvilte under et tre som hette b. Så kom c og gjorde det samme. Men da de kom sammen tre og fire, var det som de ble sinte på hverandre. Det ville ikke riktig gå. Og jo lenger utover han kom, dess mer glemte han hva de var. Lengst husket han på a, som han holdt mest av. Den var et lite, svart lam og var venner med alle. Men snart glemte han også a, boken hadde intet eventyr, men bare lekser.

OMGANGSSKOLEN

Så var det en dag moren kom inn og sa til ham: «I morgen begynner skolen igjen. Da skal du følge med meg opp til gården.»

Øyvind hadde hørt at skolen var et sted hvor mange gutter lekte, og det hadde han ingenting imot. Han var meget fornøyd. På gården hadde han vært ofte, men ikke når der var skole, og han gikk fortere enn moren oppover bakkene, for han lengtet. — — —

Da han kom inn, satt det så mange barn omkring et bord at det ikke var flere i kirken. Andre satt på nistekoppene sine langs veggene. Noen stod i småhoper omkring en tabell. Skolemesteren, en gammel, gråhåret mann, satt på en krakk nede ved gruen og stoppet sin pipe.

Da Øyvind og moren trådte inn, så de alle opp, og kvernhus-surret stanset. Alle så på dem som kom, moren hilste på skolemesteren, som hilste igjen.

«Her kommer jeg med en liten gutt som vil lære å lese,» sa moren.

«Hva heter den kroppen?» sa skolemesteren og grov ned i skinnposen etter tobakk.

«Øyvind,» sa moren. «Han kan bokstavene, og han kan legge sammen.»

«Å nei da,» sa skolemesteren, «kom hit, du hvithode!»

Øyvind gikk bort til ham. Skolemesteren fikk ham på langet og tok luen av ham. «For en vakker liten gutt!» sa han og strøk ham over håret. Øyvind så ham opp i øynene og lo.

«Er det av meg du ler?» Han rynket brynene.

«Ja, det er det,» svarte Øyvind og skrattlo.

Da lo også skolemesteren, moren lo, barna skjønte at de fikk lov å le, de også, og så lo de alle sammen.

Dermed var Øyvind kommet inn på skolen.

ØYVIND TREFFER MARIT IGJEN

Da han skulle sette seg, ville de alle gjøre plass for ham. Han så seg også lenge om. De hvasket og pekte. Han dreide seg omkring til alle kanter med luen i hånden og boken under armen.

«Nå, hva blir det så til?» spurte skolemesteren. Han holdt på med pipen igjen. Idet gutten skal vende seg mot skolemesteren, ser han tett ved siden av ham, nede ved gruesteinen på en liten rødmalt laup, Marit med de mange navn. Hun hadde gjemt an-

siktet bak begge hender og satt og gløttet hen til ham.

«Her vil jeg sitte,» sa Øyvind raskt, tok en laup og satte seg ved siden. Nå løftet hun litt på den armen som vendte mot ham, og så på ham under albuen. Straks dekket også han sitt ansikt med begge hender og så på henne under albuen. Slik satt de og skapte seg til, inntil hun lo. Så lo også han. Ungene hadde sett det og lo med. Da skar det inn med fryktelig sterk stemme, men som ble mildere etter hvert:

«Stille, trollunger, småtøy, spilleverk — stille, og vær snille mot meg, sukkergriser!»

Det var skølemesteren, som hadde for vis å fyke opp, men bli god igjen før han endte. Straks ble det rolig i skolen, inntil pepperkvernene atter begynte å gå. De leste høyt, hver i sin bok. De fineste diskanter spilte opp, de grovere stemmer trommet høyere og høyere for å ha overvekten, en og annen hauket innimellom. Øyvind hadde i sine levedager ikke hatt slik moro.

«Er det slik her bestandig?» hvisket han til Marit.

«Ja, slik er det,» svarte hun.

Senere måtte de fram til skølemesteren og lese. En liten gutt ble dernest satt til å lese med dem, og så fikk de slippe og skulle gå bort og sitte rolig igjen.

«Nå har jeg også fått en bukk,» sa hun.

«Har du?»

«Ja, men den er ikke så vakker som din.»

«Hvorfor er du ikke oftere kommet opp på berget?»

«Bestefar er redd jeg skal falle utfor.»

«Men det er ikke så høyt.»

«Bestefar vil ikke likevel.»

«Mor kan så mange viser,» sa han.

«Du kan tro bestefar også kan.»

«Ja, men han kan ikke om det som mor kan.»

«Bestefar kan om en dans, han. Vil du høre den?»

«Ja, gjerne det.»

«Men så må du komme lenger hit, så ikke skølemesteren skal merke det.» Han flyttet seg, og så sa

hun fram en liten visestump fire-fem ganger, så gutten lærte den.

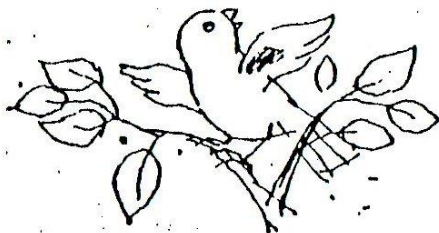
Og det var det første han lærte på skolen.

«Opp, unger!» ropte skolemesteren, «i dag er det første dagen, så dere skal slippe tidlig. Men først må vi holde bønn og synge.»

Det ble et leven i skolen. De hoppet av benkene, sprang over gulvet, snakket i munnen på hverandre.

«Stille, fantunger, skarvunger, fjorunger! — stille, og gå vakkert over gulvet, småbarn!» sa skolemesteren, og de gikk nå rolig hen og stilte seg opp, hvoretter skolemesteren gikk foran dem og holdt en kort bønn. Siden sang de. Skolemesteren begynte med sterk bass, alle barna stod med foldede hender og sang med, Øyvind stod nederst ved døren sammen med Marit og så på. De foldet også hendene, men de kunne ikke synge.

Dette var den første dagen i skolen.

Å, solen ser ned på treet sitt,
triumlire!

«Står du der, du skinnende gullet mitt?»
triumlit, triumlat,
fuglen våknet og skvatt:

«Hva er på ferde?»

Bjørnstjerne Bjørnson.

SKOLENE I GAMLE BIRKENES KOMMUNE FØR SKOLESENTRALISERINGA

Birkeland folkeskole tatt i bruk 1932. Solgt i 1984

Mollestad skole tatt i bruk 1902. Grendehus fra 1967. Brent i 2015

Åbål skole tatt i bruk 1910. Grendehus fra 1967

Flaa skole tatt i bruk 1905.
Grendehus fra 1958.

Aas skole tatt i bruk 1901.
Grendehus fra 1960.

Senumstad skole tatt i
bruk 1887. Grendehus fra
1958. Revet 2020.

Klepp skole tatt i bruk
1893. Tilbygg i 1924. Brant
i 1932. Ny skole tatt i bruk
1931. Nå er den leirskole.

Håbesland skole tatt i bruk
1899. Grendehus fra 1960.

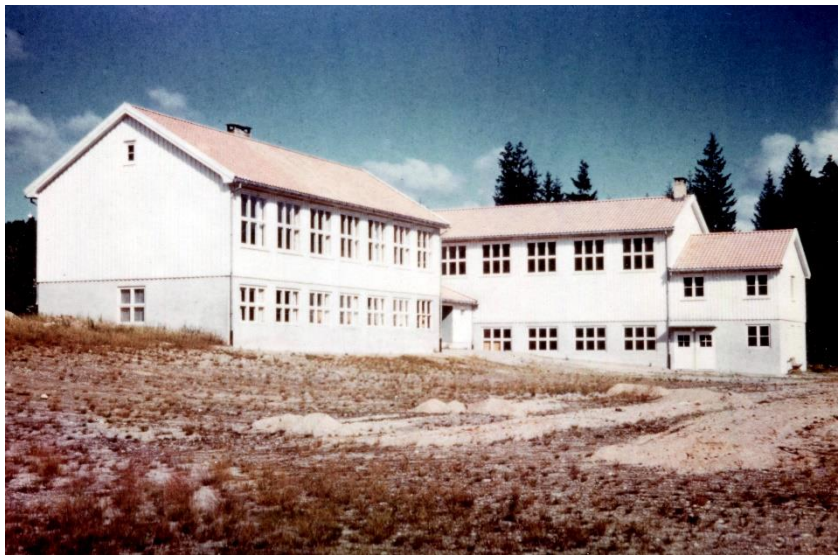
Mosfjell skole tatt i bruk
1899. Grendehus fra 1960.

Tjamsland skole tatt i bruk 1900. Privat fra 1953.

Gamle Valstrand skole tatt i bruk 1953. I full bruk til 1967. Deretter bruk som ekstraplass til rundt 1987. Kulturstyret overtok bygningen i 1984. Nå i 2021 er det masse kulturaktiviteter der. Musikken og Fritidsklubben er hovedaktører.

NÅVÆRENDE FIRE SKOLER I KOMMUNEN

Valstrand ungdomsskole tatt i bruk 1967.

Birkeland skole på Limoen.
Tatt i bruk 1977. Utvidet
flere ganger siden.

Engesland skole tatt i bruk
i 1982. Den gamle brant i
1980.

Herefoss skole tatt i bruk
1958. Sentralskole fra
1963.

